

Vietos dvasios beiėškant

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Vietos dvasios beieškant

Sudarytoja
Rasa Čepaitienė

LII
LEIDYKLA

Vilnius, 2014

UDK 316.73
Vi92

Leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
Nacionalinė lituanistikos plėtros
2009–2015 metų programa
(Sutartis Nr. LIT–8–31)

Recenzentai:
Prof. dr. Almantas Samalavičius
Dr. Skaidra Trilupaitytė

ISBN 978-9955-847-84-7

© Lietuvos istorijos institutas, 2014
© Rasa Čepaitienė, sudarymas 2014
© Straipsnių autoriai, 2014

Rasa Čepaitienė

Vietos dvasia: prijaukinimas ar medžioklė?

Iš pirmo žvilgsnio *genius loci* yra potyris, kuris *tiesiog išlinka*. Pamilstame šį pirmąkart lankomą miestą, jo gatvių šurmulį, jo grindinio skambesį. Tam neprivalu turėti menotyros ar architektūros istorijos diplomą, būti gotikos ar klasicizmo žinovu... Tai tiesioginis jausmas, kurio net neįmanoma tiksliai įvardinti ar paaiškinti. Gali tik ištart: *čia gera, jauku, miela*, arba: *keista, nemaloni vieta, nenorėčiau čia sugrįžti...* (priešingai jam, laiko dvasia – *genius temporis* – nesitenkina vien pirminiu įspūdžiu ir reikalauja žinių ar bent troškimo suprasti, iš kur kilo šie akivaizdžiai kito laiko, to sunkiai apibrėžiamo *kadaise*, ženklai regimojoje aplinkoje – lyg savotiškos praeities pėdos šiandienos kraštovaizdyje). Tačiau toks perdėm emocinis kalbėjimas gali iškart sukelti skepsį ar net nusivylimą dėl neišvengiamo subjektyvumo ir akademinio tikslumo trūkumo. Išties „vietos dvasia“ – terminas beveik metafizinis, neapčiuopiamas, metaforiškas. Ar iš viso įmanoma prisiliesti prie šios tokios lakios ir efemeriškos sąvokos, kartu nenuslystant į perdėtą romantizavimą ar net mistifikacijas, dalijimąsi individualiais išgyvenimais ir nuojautomis? Gal vietos

dvasia ir asmeninis potyris iš viso neperskiriami ir todėl objektyviai neperteikiami? Tačiau iš kur tada kyla toks dažnas poreikis pasipasakoti kelionėse patirtus įspūdžius ar malonumas klausytis tokių pasakojimų, kuriuos šiais interneto laikais papildo ir įvaizdina ir „feisbukiniai“ kelionių nuotraukų albumai?

Nors vietos dvasia (tariamai) efemeriška, jos formavimosi trukmė dažnai skaičiuojama šimtmečiais ar net tūkstantmečiais ir išlieka stabili bei atspari pokyčiams. „Vikipediniai“ apibrėžimai *genius loci* teikia dvi reikšmes – sekuliarią ir sakralią. Tai ypatinga tam tikros vietos *atmosfera* arba tą vietą sauganti *dvasia-globėja*. Antrasis, antropomorfizuotas vaizdinys neišvengiamai nukelia mus į archajiškus kulto ir ritualo laikus, mito ir šventybės sferą. Tad gal čia tiktų pasitelkti teologiją ir mitologiją, folkloristiką ar religijotyra, geriausiai susipažinusias su neregimųjų dvasių pasauliu? Kita vertus, šiandien būtų sunku suskaičiuoti akademines disciplinas, tiesiogiai ar netiesiogiai analizuojančias gamtinę bei gyvenamąją aplinką ir žmonių santykį su vieta. Socialiniuose ir humanitariniuose moksluose neseniai net imta kalbėti apie „erdvinį posūkį“ (*spatial turn*)¹, kuris sekė paskui XX a. septintame dešimtmetyje istorijos moksle įvykusį poslinkį į kiekybinę analizę (*quantitative turn*), nuo aštunto dešimtmečio postmodernizmo tyrinėtojams puikiai žinomus kalbos (*linguistic turn*) ir kultūros (*cultural turn*) „posūkius“.

Šiame esė atsižvelgiama į abi minėtas „vietos dvasios“ konotacijas. Gilinantis į reiškinių prireiks rekonstruoti ne tik šios sąvokos genezę, bet ir jos prasminį lauką įvairiuose istoriniuose-geografiniuose kontekstuose, ypač siekiant suprasti jo reaktualizacijos tam tikrais periodais prie-

¹Gwendolyn Wright, *Cultural History: Europeans, Americans, and the Meanings of Space. Journal of the Society of Architectural Historians*. 2005, vol. 64, no. 4, p. 436.

žastis. Paslaptingas *genius loci* nuo antikos laikų traukė tikinčiuosius ir poetus, romantikus ir turistus. Kaip *hierofanija* – vieta, kurioje apsi-reiškia dievybės ar lankosi dvasios, ar kaip žmogaus genijaus kūrinys architektūroje, dizaine, parkų ir sodų mene, rašymo ar tapybos talentu apdovanotuosius ne kartą įkvėpė bandyti perprasti jos slėpiną aurą. Poetinė-romantinė, net nostalgiška vietos pajauta itin sustiprėdavo socialinių pervartų ir sukrėtimų metu – ypač vykstant regimosios aplin-kos radikaliai kaitai², o tai dar XVIII–XIX a. sandūroje paskatino meni-ninkų ir intelektualų fizinį ir vaizduotės eskapizmą į egzotiškus kraštus, pastoralinę kaimo idilę ar šlovingąją tautos praeitį.

Turbūt stipriausias smūgis ypatingos vietų atmosferos pajautai ir iš-saugojimui buvo modernizacijos ir techninės pažangos inspiruotas prag-matiškas ir utilitarus jų perdirbimo bei suvienodinimo procesas, sovietų valdomuose kraštuose buvęs dargi ypač brutalus ir net prasiveržęs atvi-ra neapykanta vietos dvasiai³. Galbūt šios neapykantos šaknys glūdėjo pačioje sovietinės ideologijos esmėje, išreikštoje *Internacionalo*, buvu-sio porevoliucinės Rusijos, vėliau SSRS, himnu, eilutėje – „pasaulį seną išardysim.“⁴ Tad *vietos dvasia* – sąvoka ypatinga, raminanti, globojanti, tam tikra prasme netgi eskapistinė – ne vieną kultūrininkų ir šiaip jaut-resnių aplinkai sovietinių žmonių kartą drąsino tarsi paskutinė priebė-ga kovoje su juntamu agresyviu, į jų šventvietes besikėsinančiu išoriniu

² Olivier Poisson, Pour une histoire des monuments historiques. *Domestiquer l'histoire. Ethnologie des monuments historiques* (dir. par Daniel Fabre). Paris, Mission du Patrimoine ethnologique / éditions de la MSH, 2000, p. 172–176.

³ Pvz., daug jokia logika ir utilitariais sumetimais nepagrįstų senųjų kapinių naikinimo atvejų Sovietų Sąjungoje yra aprašęs V. Lazarevas, žr. Владимир Лазарев, Во имя жизни. *Наше наследие*. 1989, No. 2, с. 143–149.

⁴ Lietuviškame Kazio Binkio vertime visas stulpelis skamba šitaip: „Pasaulį seną išardysim / Iš pačių pamatų ir tuo / Naujai pasaulį atstатыsim – / Kas buvo nieks, tas bus viskuo.“

pasauliu. Ne veltui nuovargio ar nusivylimo akimirką paskutiniuosius penkiasdešimt metų šiuose kraštuose tylomis būdavo apeliuojama į tas antikines „lakaišias instancijas“, kurios, bendru šviesuolių galbūt įsikalbėjimu, o galbūt ir įsitikinimu, turėjo saugoti tas prie sovietinės valdžios dar išlikusias „bevertes vertybes“, ikisocialistinį palikimą – „atsilikusios bakūzių Lietuvos“ ar „menkaverčio buržuazinio miestų planavimo“ pėdsakus kraštovaizdyje, virš kurio nuolat švytravo imperinio pragmatizmo ir utilitarizmo kardas. O kartais šios sąvokos globojančios reikšmės pasiekdavo tokį įtaigos laipsnį, kad *genius loci* būdavo pašaukiamas atlikti beveik užkerėjimo misiją. Neatsitiktinai iš šio Europos krašto kilęs Nobelio premijos laureatas Česlovas Milošas Lietuvai skirtą knygą *Tėvynės ieškojimas* užbaigia savotišku ateitin nukreiptu Vilniaus apsaugojimu-persergėjimu: „galų gale viską kuria pati šio miesto dvasia.“

O šiandien, augant socialiniam mobilumui (migracijos, darbo ir vartojimo kelionės, turizmas...), žmonės vis mažiau susitapatina su konkrečia vieta, tad gimtųjų namų trauka vis labiau silpsta, sukurdama pirmąkart turbūt geografo E. Relpho aptartą *bevietiškumo*⁵ ar *išvietinimo* (*deteritorizacijos*⁶) reiškinių. Tačiau ši pesimistinį požiūrį galima ir gin-

⁵ Edward Relph, *Place and Placelessness*. London: Pion, 1976. Savo ruožtu prancūzų antropologas Marcas Augé bevietiškumą aiškina taip: „Jeigu kokią nors vietą galima apibūdinti kaip sąsajinę, istorinę ir susijusią su tapatumu, tuomet erdvė, kurios negalima apibūdinti kaip sąsajinės, istorinės ar susijusios su tapatumu, ir bus nevieta“ (Marc Augé, *Non-places: Introduction to the anthropology of supermodernity*. London, Verso, 1995, p. 78, cit. iš: John Tomlinson, *Globalizacija ir kultūra*. Vilnius: Mintis, 2002, p. 117). Tokių „nevietų“ pavyzdžiai – prekybos centrai, oro uostai, viešbučiai, greitkeliai, lėktuvai ir metro, TV ir kompiuterio ekranas. Tai „atšiaurios šiuolaikinės modernybės lokalias vietos, kur vyrauja vienatvė (net esant kitiems), tylą, anonimiškumą, susvetimėjimas ir nepastovumas. Tai vietos, kur bendravimas yra instrumentinis ir „sutartinis“ – *Gesellschaft* apoteozė, – jos atsietos nuo bet kokie natūralaus ryšio su bendruomene, gyvuojančia laiko tąsoje“ (John Tomlinson, *Globalizacija ir kultūra*, p. 118).

⁶ „Deteritorizacijos“ ir jam artimi „delokalizacijos“ bei „išvietinimo“ terminai globalizacijos studijų kontekste dažniausiai vartojami sinonimiškai. Žr., pvz., sociologijos klasiko Z. Baumano, kalbėjusio apie vis gausėjančią „klasę“ bastūnų, tapusių tokiais savo noru (pasiturintys verslininkai ar transnacionalinių korporacijų vadybininkai, keliaujantys po pasaulį darbo reikalais) ir per

čyti, nors išties dėl vietų vienodėjimo (tipinė naujoji architektūra ir infrastruktūra, tie patys prekybos tinklai bei pramogų parkai...) tam tikros jų reikšmės gali būti prarandamos, bet tai gali padėti rasti ir naujoms jų reikšmėms. Pavyzdžiui, Mančesterio tapatinimas su tam tikru muzikos stiliumi ir klubine kultūra yra gana naujas reiškinys.

Nepaisant šios kritikos, Relpho veikalų vis dar remiamasi, nes jame pateikta fenomenologinė vietos analizė atveria bent tris tarpusavyje susijusius jos aspektus. Pirmiausia tai akipločiu aprėpiama fizinė aplinka arba kraštovaizdis, pripildytas pastatų, gatvių, medžių, kalvų, upių ir kitų gamtos ar kultūros elementų. Antra, vietose nuolat verda veikla, tokia kaip darbas, apsipirkinėjimas, sportavimas, vartojimas ir t. t. Trečia, tai erdvės, prisodrintos reikšmių, emocijų ir asociacijų, kylančių iš gyvenimo, darbo, kelionių ir susitikimų patyrimo. Visi kartu šie elementai kuria *buvimo kažkuo* pojūtį, arba išgyvenimą, kad priklausai šiai vietai ir šiai bendruomenei, esi jos dalis, taigi tam tikrą tapatumą, neatsiejamai susijusį su konkrečiais, artimais ir pažįstamais kraštovaizdžiais ir veiklomis⁷. Ideologinių ir kitokių reikšmių, kurias vietos generuoja⁸, apimtis ir įvairovė ir kuria tą ypatingą vietos tapatumo jausmą arba tai, kas dažnai nesusimąstant pavadinama vietos dvasia.

Vietos, turinčios ypatingą aurą, visais laikais traukė jų kerams jautrius menininkus, maldininkus ir turistus – tokias skirtingas ir paradok-

---

prievartą (karo pabėgėliai ir ekonominiai emigrantai), veikalą *Globalizacija. Pasekmės žmogui* (Vilnius: Strofa, 2002).

⁷ Edward Relph, *Spirit of Place and Sense of Place in Virtual Reality. Techné: Research in Philosophy and Technology*, 2007, vol. 10, no. 3. Prieiga per internetą: <<http://scholar.lib.vt.edu/ejournals/SPT/v10n3/relph.html>>.

⁸ Apie įvairialypius kraštovaizdžių ir ideologijos sąryšius plačiau žr. Alan R. H. Baker, Introduction: on Ideology and Landscape. *Ideology and Landscape in Historical Perspective*. Ed. by A. R. H. Baker and G. Biger. Cambridge University Press, 2006, p. 1–14.

saliai panašias jų lankytojų ir grožio kontempliuotojų grupes. Tačiau ypatingo kai kurių vietų patrauklumo efekto neįmanoma paaiškinti vien tik jų estetinėmis ar kitomis, pavyzdžiui, neįprastumo, retumo, išskirtinumo savybėmis, kuriomis gali pasižymėti ir daugelis kitų, vis dėlto mažiau lankomų vietovių. Prisiminkime, pavyzdžiui, pasvirusį Pizos bokštą, vieną iš globalaus turizmo ikonų (1 pav.), nors ir kitur pasaulyje⁹, ir toje pačioje Italijoje esama pasvirusių pastatų. Tačiau garsusis bokštas-varpinė tėra tik kitus meniniu ir istoriniu požiūriu ne mažiau vertingus Stebuklų aikštės (*Piazza dei Miracoli*) elementus – Švč. Mergelės Marijos bažnyčią, krikštyklą ir *Campo Santo*, paverstą antikinių antkapių muziejumi, ir kitus pastatus – turistiniame vartojime užgožianti įstabaus architektūrinio ansamblio dalis. Architektas Christopheris Alexanderis atkakliai bandė atskleisti šią kai kurių vietų ypatingo patrauklumo paslaptį, analizuodamas tokius architektūros elementus kaip statinių mastelis, vietinių statybos medžiagų naudojimas, erdvinės formos, spalva, tapybiškumas, tvarka ir harmonija, tačiau priėjo prie išvados, kad nors visi jie yra svarbūs, tačiau nėra esminiai. Bandant atrasti bendrą bruožą vietų, kurios mums atrodo nežinia kodėl patrauklios ir išskirtinės, jam net prireikia pavartoti mįslingą „bevardės savybės“ terminą¹⁰. Jis taip pat apgailestavo, kad racionalizuoti ir išvietinantys modernizacijos procesai nustūmė į šoną šį gebėjimą kurti ypatingą ir neapčiuopiamą architektūros charakterį.

Siekiant peržengti šias dvi didžiąsias moderniųjų laikų *genius loci* termino vartosenos tradicijas – romantinę ir utilitarią, toliau bus nemažai vietos skiriama bandymui atgaivinti pradinę jo prasmę, kylančią iš

⁹ P vz., gyvenamasis namas Tartu (Estija), Rotušės aikštėje.

¹⁰ Christopher Alexander, *The Timeless Way of Building*. Oxford University Press, 1979.

1 pav. Turistams besifotografuojant prie Pizos bokšto privalu jį „paremti“
(R. Čepaitienės nuotr.)

antikinės kultūros ir pasaulėjautos, kuri gali tapti vaisinga ir naujai bei konstruktyviai vartojama įvairiuose šiandienos socialiniuose kontekstuose, paremtuose *dialoginiu santykiu* su gyvenamąja aplinka. Kartu aiškiai suvokiama, kad siekis sintezuoti fragmentiškai pabirusias kultūros išvalgas, kaip ir siūlymai grįžti prie termino ir reiškinių sakraliųjų ištakų nūdieniame sekuliarizuotame pasaulyje, nėra prasmingi, nes hierofanijas ir piligrimystės vietas šiandien vis labiau keičia ar atstoja „atminties vietas“ (Pierre Nora vartota prasme) bei vartotojiškas išskirtinių vietų *įvaizdžių* – simuliakrų – tiražavimas. Iš pažiūros nekaltas, literatūrų vėl nūnai atgaivintas *genius loci* poetizmas iki šiol neišvengia esminių intelektualų ginčų ir kartkartėmis virsta ypač painia aporija. Vis dėlto, pastebėjus neabejotiną šios sąvokos polinkį į ekstensyvumą, verta pabandyti ją intensyvinti, šitaip siekiant geriau integruoti subjektyvųjį ir objektyvųjį šio reiškinių sandus.

Autentiškai antikinės prasmės

Stipri tam tikrų vietų dvasingumo pajauta būdinga pagonybei ir toteminėms kultūroms, visoms trimis abraomiškosioms religijoms ir ypač Rytų tikėjimams bei pasaulėžiūrinėms sistemoms – budizmui, dzenui, konfucianizmui, ypač šintoizmui¹¹. Vietos, kuriose apsireiškia dievybės ar dvasios, kaip ir vietos ar daiktai, susiję su dvasinių globėjų, šventųjų, religinių autoritetų kapais ar relikvijomis, tarnaujančios ir tarpininkaujančios žmonių ir dvasinių jėgų dialogui – hierofanijos – visose kultūrose sulaukdavo ypatingo dėmesio ir pagarbos (2 pav.). Dažną tokią vietą gaubdavo legendos ar pasakojimai, paaiškinantys stebuklingą ar ypatingą jos kilmę: pavyzdžiui, Vilniaus įkūrimo legenda¹², keturios vietos dvasios *landvættirai* – erelis, grifonas, jautis ir milžinas, – sergstinčios Islandijos salą iš visų keturių pusių ir vaizduojamos ne tik valstybės herbe, bet ir monetų averse (3, 4 pav.), ir t. t. Vietos dvasia ar globėjas dažnai slypi pačiame jos pavadinime, nuo toteminių (Berlynas¹³) iki sakralinių (Atėnai, daugybė katalikų šventiesiems skirtų miestų – nuo San Francisco iki Santa Monikos...), mitologinių (Roma, Paryžius), galiausiai istorinių (Aleksandrija, Jekaterinburgas, Karlštadtas) ir pan. Prisiminkime ir Maskvos kaip „Trečiosios Romos“ ar Vilniaus kaip „Šiaurės Atėnų“ mitus, „Pietų Paryžiumi“ dažnai pavadinamą Buchareštą, o Rytų – Baku ir t. t.

Antikinėje graikų kultūroje „genijais“ vadintos būtybės – tarpininkai tarp dievų ir žmonių, kurių paskirtis buvo perteikti dievų va-

¹¹ Loreta Poškaitė, Šintoizmas. *Religijų istorijos antologija, III dalis. Konfucianizmas, Daoizmas, Šintoizmas*. Vilnius: Vaga, 2002, p. 143–147.

¹² Gintaras Beresnevičius. Gediminas ir Lizdeika. *Miestelėnai. „Tauros“ almanachas*. Vilnius: Taura, 1991, p. 85–92.

¹³ *Ber – lokys*, dažniausiai netarimas toteminis vardas, pvz., slavai jį keičia neutraliu „medaus žinovo“ (*medvedj*) pavadinimu. Kaip žinia, lokys vaizduojamas ir Berlyno miesto herbe.

2 pav. Pilgrimai koplyčioje eina keliais aplink akmenį, ant kurio, kaip tikima, Šiluvoje XVI a. apsireiškė Švč. Mergelė Marija (R. Čepaitienės nuotr.)

lią, malones bei nurodymus, kartu dangun nunešti žmonių maldas, prašymus ir aukas. Būdami ribinėje padėtyje tarp vieno ir kitų, vidiniu ryšiu tarp Dangaus ir Žemės, tylinčios Transcendencijos ir triukšmingo žmonių pasaulio, jie leido rasti tokiems seniesiems menams kaip pranašavimas, kerėjimai ir apskritai visa, ką galima būtų priskirti ezoterinių žinių, slėpinių, aukojimų ir magijos sričiai. Genijai, kurių būta daugybės ir įvairių, siūsdami žmonėms tam tikrus ženklus ar išvalgas, siekė nukreipti juos reikiama linkme pašnibždėdami, kaip elgtis tam tikrose situacijose, taigi buvo lyg vidinis balsas, sąžinė, sergstinti ir palydinti nemirtingą žmogaus sielą jam skirtuoju keliu. Tuo jie skyrėsi nuo kitų panašių dangiškujų būtybių – demonų (*daemon*), įkūnijančių

3 ir 4 pav. Islandijos herbe ir monetų averse vaizduojamos dvasios žemės saugotojos

piktą lemtį, sunkią dalią ir nelaimes. Jie, kaip buvo tikima, prisigretindavo prie žmonių tik tam tikrais gyvenimo tarpsniais ar momentais, sunkių išbandymų metu¹⁴.

Platonui genijaus prigimtis buvo tapati sąžinei, kaip komunikacijos kanalui tarp visuotinės Dvasios ir žmogaus sielos¹⁵. Įdomu, kad lietuvių *są-žinė*, vokiečių *ge-wissen*, slavų *so-vest*, lotynų, iš kurios perėjo į romanų ir anglų kalbas, *con-science* nurodo būtent vidinį žinojimą. Sąžinė pasirodo esanti aukščiau individualios ar socialinės moralės, kaip genetiniame lygmenyje įdiegtos dorovės normos (pagal europietišką aiškinimą) arba kaip vidinė anks-tesniųjų išikūnijimų atmintis (pagal rytietišką versiją). Kita vertus, genijus – tai ir gebėjimas, atsiliepiant į šį vidinį balsą, tobulai atskleisti ir

išpildyti savąjį pašaukimą priartėjant prie žmogui leistino pažinimo pakraščių, kurie jau ribojasi su beprotybe.

Nors visose senosiose kultūrose būta žmogaus gyvenamojo pasaulio ar konkrečių vietų, pripildytų dievų ir kitų neregimų dvasių, sakralumo pajautos, vis dėlto ir antikoje jų ryšys su vietomis buvo paslaptingas ir ne visuomet akivaizdus. Tačiau buvo tikima, kad jų buvimas konkrečioje vietoje transcenduo-davo jos būtį, stebintįjį įgalin-

¹⁴ Witchcraft and Magic in Europe: Ancient Greece and Rome. *Witchcraft and magic in Europe*. Ed. by B. Ankarloo, S. Clark. Vol. 2. University of Pennsylvania Press, 1999.

¹⁵ Platonas, *Sokrato apoloģija*. Vilnius: Aidai, 2009.

davo prasiskverbti pro jos regimąjį paviršių. Taigi jau tuomet vietos būtis buvo juntama ir apibrėžiama ne tiek topografinėmis jos ribomis ir ypatybėmis, kiek jos kokybe ir turiniu – tam tikra simboline vietos tikrove, jos ypatinga aura ir dvasingumu, regimai įkūnytais žmogaus minčių ir veiklos istorijoje paliktais pėdsakais. Tad tuo pačiu vietos dvasia – tai ir *vietos sąžinė*, nurodanti ne tiek tai, ką joje galima daryti, kiek persergėjanti nuo etiškai neleistinų veiksmų¹⁶. Tam tikros vietos galėjo būti pavadintos „sąžinės vietomis“ dar ir dėl to, kad ten buvo keliaujama atlikti atgailą (*metanoia*) ar tikintis atsiversti, taigi tai vietos, kuriose gali įvykti *katarsis*, dvasinis ir fizinis apsivalymas bei išgijimas (todėl dažnai jos esti netoli stebuklingais bei gydomaisiais laikomų šaltinių)¹⁷.

Dievų ar geravalių dvasių globojamų vietų priešingybė būtų baugios, prakeiktos vietos, kuriose bet kokia žmogaus veikla ar netgi lankymasis jose yra tradicijos draudžiamas ar nepageidaujamas dėl mirtino pavojaus žmogaus kūnui, o ypač sielai. Dažnai tai būna katastrofų, nelaimių ir apskritai nuopuolio ir nuodėmės vietos bei apleisti miestai ar pastatai, kuriuose vaidenasi (5 pav.). Vienos žinomiausių – biblinės Sodoma ir Gomora, įsikūrusios Negyvosios jūros pietinėje pakrantėje, dvokiančios siera ir nuodingomis dujomis, daugelyje kalbų ir kultūrų tapusios su homoseksualizmu siejamo moralinio pagedimo simboliu. Taip pat galima paminėti Černobylių ir šalia atominės elektrinės stovėjusį po katastrofos apleistą miestą Pripetę, kurioje Holivudas jau nufilmavo ne vieną siaubo

¹⁶ А. Е. Левинтов, Гений места, совесть места, проклятые места. *Лабиринт*. 2013, № 3, с. 88–96.

¹⁷ Plačiau žr. Elizabeth Olson, Peter Hopkins, Lily Kong, Introduction – Religion and Place: Landscape, Politics and Piety. *Religion and Place: Landscape, Politics and Piety*. Ed. by E. Olson, P. Hopkins, L. Kong. Springer, 2013, p. 1–20.

5 pav. Hermitage pilis Škotijoje – įspūdinga, tačiau niūrios praeities. Pasak legendos, jos lordą Williamą de Soulisą vietiniai gyventojai išvirė švine, mat tikėjo, kad jis praktikuoja juodosios magijos ritualus. Pilyje pastebėta vaiduoklių (L. Mikailos nuotr.)

filmą. Įdomu, kad tokios baimę keliančios, grėsmingos vietos – geopatogeninės zonos, kryžkelės, mitiniai blogi nešantys akmenys ar pelkės, apleistos ar nuniokotos teritorijos, vaiduoklių namai ir t. t. – atpažįstamos ir iš pavadinimų: Pakaruoklių kapinės, Velnio akmuo, Raganos pelkė, Mirties slėnis, Miręs ežeras ir pan. Beje, kai kurios šių tabuizuotų vietų kartais būna netoliese šventųjų vietų, lyg jų (mažesnės apimties) antipodai.

Nors šis reiškinys universalus, būtina nepamiršti tos aplinkybės, kad graikų ir romėnų kultūrose pirminiai „genijai“ sergėdavo *tik* gyvas būtybes (ypač tai lietė šeimos hierarchijos stulpus – tėvą ir motiną). O vietų, glaudžiai susijusių su konkrečia erdve (namais), apsaugojimo pareigos ilgą laiką romėnų mitologijoje buvo patikimos *penatams*

ir *larams*¹⁸. Tuo būdu „genijus“ atitiko tą funkciją, kurią vėliau perims krikščioniškasis „angelo sargo“ institutas, nors iš tiesų populiariojoje ikonografijoje jis dažniausiai vaizduojamas globojantis ir nuo pavojų sergstintis vaikus, o ne suaugusiuosius.

Pirmojo imperatoriaus Augusto (63 m. pr. Kr. – 14 m. po Kr.) laikais valdovo *genijus* imtas suvokti kaip visos imperijos teritorijos – *locus* – globėjas. Taigi tik imperijos laikais susiformuoja nuostata, kad kiekviena vieta turi savo ypatingą dvasią – globėją. Plačiai po Europą išsiplėtusioje Romos imperijoje būta daugybės altorių, skirtų konkrečios vietos dvasiai. Vis dėlto ir toliau kartais ši sąvoka vartojama kaip bendrinė, jei besimeldžiantis ar aukotojas nebuvo įsitikinęs, kuri konkrečiai dievybė ar dvasia globoja jo lankomą vietą¹⁹. Antikinėje ikonografijoje *genius loci* dažnai vaizduotas kaip jaunuolis, rankoje laikantis gausybės ragą, paterą (išgertuvių taure) ar gyvatę.

Nors toks „apsaugantis“ sąvokos pobūdis iš pirmo žvilgsnio atrodo kaip savaime suprantamas, natūralus, tačiau jau antikoje išryškėję vidiniai kultūros prieštaravimai žymėjo ją supančius probleminius kontekstus²⁰. Kartais net atrodo, kad „vietos genijus“ kaip vaizdinys, samprata ir metafora buvo ne tiek galimas, bet nebūtinai erdvės žymeklis ir simptomas, kiek pačią antikinės kultūros esmę, jos vidinius prieštaravimus

¹⁸ Panašu, kad būta tam tikros šių namų dvasių „specializacijos“, pvz., kiekviena romėnų šeima *larariumuose*, tam skirtose namų šventyklėse, garbino larus, kurie saugojo namų židinį ir šeimą, o penatai buvo atsakingi už maisto saugyklas – klėtis ir svirnus (*penus*). Taip pat gerbta Vesta (židinio globėja) ir Genijus, daugiausia globojęs šeimos tėvą – *pater familiae*. Lietuvių mitologijoje rastume kai kurių panašumų, ypač kalbant apie *kaukus* ir *aitvarus* – gana prieštaringai vertinamas namų dvasias, galinčias tiek atnešti turtą, tiek ir juos atimti.

¹⁹ Lesley Adkins and Roy A. Atkins, *Handbook to Life in Ancient Rome*. Facts on File Library of World History, 2004, p. 307.

²⁰ Apie religinių tikėjimų ir praktikų kaitą Romoje plačiau žr. *Religion in Archaic and Republican Rome and Italy. Evidence and Experience*. Ed. by E. Bispham and Ch. Smith. Edinburgh University Press, 2014.

įkūnijanti idėja. Juk antikinė kultūra, gimstanti iš pragmatinių išorinės gamtos ir vidinės žmogaus prigimties sukultūrinimo pastangų, buvo iš esmės vidujai prievartinė, tad destruktivi, mat reikalavo tam tikros, kaip pasakytų egzistencialistai, radiklios „debarbarizacijos“, taigi žmogaus dvasios aktyvumo persvaros prieš jo biologinę prigimtį – civilizavimo(si) proceso, o tai negalėjo nesukelti pasekmių. Tačiau „vietą globojančios dvasios“ idėja galėjo užgimti tik tokioje kultūroje, kuri pati suvokė save kaip *gimstančią iš globos*²¹. Būtent romėniška „globos“ samprata kaip neatskiriamus dėmenis galėjo taip sulydyti į vieną gamtos individualumą, apimantį ir vietos savitumą, unikalius bruožus ir žmogaus veiklumą, jo kultūrinės, meninės raiškos ypatumus. Turbūt niekas geriau už ją neapibendrins šitos ypatingos romėnų kultūros savybės, ypatingos, net jei lygintume ją su graikų kultūra, kuri, priešingai nei romėnų, žvelgė į gamtą kaip į resursą – „išteklių saugyklą“, o tai pasirodys kur kas artimiau vėlesnei judėjiškai-krikščioniškai sampratai. Tad gamtos apskritai ir atskiros vietos konkrečiai kultivavimas romėnui buvo aukščiausias ir savitiksliškas užsiėmimas – *cultura*. Nenuostabu, kad romėnai buvo linkę toms taip rūpestingai „kultūrinamoms“ vietoms suteikti metafizinės globos privilegiją, t. y. kiekvienai – savą „vietos dvasią“. Esmė ta, kad tokia kultūros sąvoka yra sinchroniška – tai yra antlaikiškai susikoncentravusi pati į save, į savo dalių harmonijos puoselėjimą, vidinį struktūrinį tobulumą. Būtent todėl ji nebuvo kvestionuojama kaitos, istoriškumo kriterijais, diachroninėmis kultūros introspekcijomis, kas vėliau, pradedant Renesansu, taip parūpo europinei kultūrai. Tai ir yra viena esmingiausių romėniškosios *genius loci* savybių.

²¹ Prisiminkime kad ir Romos miesto įkūrimo legendą: laukinis žvėris vilkė prižiūri ir išmaitina du žmonių berniukus.

Žinoma, tiek hierofanijos ar žmogaus veiklos sudvasintos, tiek ir demoniškos ar nuniokotos vietos nedominuoja kraštovaizdyje, tad kyla teisėtas klausimas, ar bet kuri vieta turės savo „dvasią“, ar tai veikiau ypatingi atvejai ir kraštovaizdžio išimtys? Minėti pavyzdžiai tarsi suponuotų šios sąvokos susiaurinimą iki tiesioginio dievybių ar kitų antgamtinių būtybių buvimo bei įsikišimo į istorijos tėkmę vietų. Tačiau vėlesnė – ypatingos vietos atmosferos – reikšmė taps kokybine ypatybe, leidžiančia išplėsti šio termino vartojimo lauką.

Genius loci aporijos moderniojoje kultūroje

Renesanso epochoje, kaip žinia, atradus perspektyvos vaizdavimo dėsnius²², pagausėjus užjūrio kelionių ir ėmus klestėti kartografijai²³, santykis su vieta kokybiškai kinta. R. Descartes'o įdiegtais objektyvios, geometrinės erdvės terminais jau bandoma logiškai ir nešališkai apibrėžti tai, kas iki tol buvo veikiau implicitiškai nujaučiama, neatskiriant stebinčiojo nuo stebimojo objekto, žmogaus – nuo jo vietos pasaulyje²⁴. Galiausiai XVIII–XIX a. Europoje, kurios vyraujančia kultūrinės raiškos forma tapo Romantizmas, *genius loci* vėl buvo ištrauktas iš pasyvios vartosenos į aktualiąją, tačiau kartu neteko buvusio prasminio konkretumo. Ypatingas šios sąvokos universalumas (klasikiniame pasaulyje prasmin-

²² Denis Cosgrove, Prospect, Perspective and the Evolution of the Landscape Idea. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*. 1985, vol. 10, no. 1, p. 45–62.

²³ Christine M. Petto, Semblance of Sovereignty: Cartographic Possession in Map Cartouches and Atlas Frontispieces of Early Modern Europe. *Symbolic Landscapes*. Ed. by G. Backhaus and J. Murungi. Springer, 2009, p. 227–250.

²⁴ Geografijoje ir kultūrinėje antropologijoje besiformuojanti kraštovaizdžio teorija iš pradžių taip pat aršiai susidūrė su kontrastu tarp vietos ypatumų, regimų specifiniu individo žvilgsniu, ir objektyvios erdvės analizės, siekiant maksimaliai atsiriboti nuo paslankaus subjekto žiūros taško. Garsusis amerikiečių geografo Carlo O. Sauerio veikalas *Kraštovaizdžių morfologija* (1925 m.) būtų tipiškas šio požiūrio pavyzdys.

gai integralus) moderniajame pasaulyje pasmerkė ją supratimui, nuvertinančiam *genius loci* iki *table talk* – užstalės pašnekusių – rango, geriausiai atveju artimo ikiromantinei *picturesque* (*tapybiškumo*) savybei. Kyla klausimas, kur modernybės sąlygomis turėtume ieškoti šios ypač plačios sąvokos prasmės centro? Juk galima daryti prielaidą, kad esminė skirtis tarp Apšvietos universalizmo ir kosmopolitizmo bei naujųjų romantinių idėjų ir slypi santykių su vieta – „antlaikinio grožio“ senosios Graikijos ir Romos meno garbinimą pamažu keičia Europos tautų vietinių, liaudies kultūrų atradimas. Štai kodėl svarbu prisiminti ir iš naujo įvertinti *genius loci* atgimimo romantizmo epochoje priežastis ir esmines paskatas, tiksliau, vieną bendrą specifinį to laikotarpio bruožą – reakcingumą.

Žinoma, reakcingumu čia reikėtų laikyti skausmingą romantikų reakciją į tuos staigius ir, kaip miglotai bei su siaubu buvo nujaučiama, negrįžtamus kultūros, visuomenės ir gyvenamosios aplinkos pokyčius, kurie prasidėjo su industrinės eros aušra. Tad neturėtų stebinti dažno romantiko „įkyri mintis“ reabilituoti ir susigrąžinti mirusias ar nykstančias kultūros formas ir praktikas, besiskleidusias *Gothic Revival* sąjūdyje, prerafaelitų tapyboje ar besirandančioje paveldosauginėje britų „antirestauratorių“ mintyje²⁵. Iš čia kilo ir gerai žinomas romantinis „organinės kultūros“ ilgesys, priešinant ją naujam mechanistiniam ir techniškajam pasaulio vaizdiniui.

Tačiau romantinių impulsų ir idealistinių paskatų raiška Vakarų intelektualų terpėje neturėtų klaidinti ir nustelbti fakto, kad tarp tuometinio naujojo estetikos žodyno ir archajiškos *genius loci* sampratos jau būta esmingų skirtumų. Tuomet išpopuliarėjęs vokiškasis *Volksgeist*

²⁵ Plačiau žr. Andrea Elizabeth Donovan, *William Morris and the Society for the Protection of Ancient Buildings*. New York, Routledge, 2008.

atspindėjo ne vietas, o teritoriškai ir etniškai apibrėžtos *bandruomenės*, kuri išreiškia save per konkrečius artikuliuotus meno kūrinčius, dvasią (*Geist*). Šitaip suprantama „tautos dvasia“ buvo veikiau vidujiška, imantinė, o ne išoriškai apibrėžiama tam tikros žmonių visumos savybė, kuri ją skyrė nuo kitų. Apšvietos intelektualai „tautos dvasią“ suvokė veikiau kaip gana racionalią, sudėtinę, apibendrinančią ypatybę, pavyzdžiui, Ch. de Montesquieu susiejo gamtą kaip normos principą su „žmonių genijumi“ kaip savitvardos/savivaldos geba, valdymo standartu (iš čia ir „Įstatymų dvasia“), o Voltaire'ui „žmonių dvasia“ jau reiškė tam tikrą kultūrologinį matmenį – papročių ir tradicijų visumą. Paskesnis vokiškojo idealizmo ir romantizmo diskursas šią sąvoką dar glaudžiau susies su teleologiniu ar tiesiog teologiniu žodynu, pavyzdžiui, Hegelis tapatins „žmonių dvasią“ su „Dievo žmonėmis“. Iš to logiškai rasis ir vėlyvųjų idealistų ir romantikų paskiroms tautoms priskiriamų pastovių savybių ir jų nueito istorinio kelio aiškinimas remiantis savita Apvaizdos logika. Tokiu būdu *Volkgeist* sąvoka vis labiau darėsi artima *Volksbildung* – tautos kūrimui, tapusiam ypač aktualiū besiformuojantiems Vidurio Rytų Europos nacionalizams²⁶.

Nors kartu su moderniuoju politiniu nacionalizmu besikurianti akademinė istoristinė tradicija susitelkė prie objektyvių „tautinės istorijos“ pažinimo poreikių, tai anaipol netrukdė plėtotis komemoraciniam pačios tautos kultui. Jis pasireiškė ir per iškiliausių „tautos genijaus“ praeityje sukurtų meno ir architektūros paminklų saugojimo sąjūdžius įvairiose Europos šalyse²⁷ bei per patį valstybės „erdvės nacionalizavimą“ – tipišku „tautinių kraštovaizdžių“ ieškojimus²⁸ (6 pav.). Kada tau-

²⁶ *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770–1945). Texts and Commentaries*. Vol. II. National Romanticism – the Formation of National Movements. Ed. by B. Trencsényi and M. Kopeček. Budapest, CEU Press, 2007.

²⁷ Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation*. Butterworth Heinemann, 1999, p. 101–212.

²⁸ Įdomu, kad šie „tautiniai kraštovaizdžiai“ kartais simboliškai fiksuojami netgi nacionalinėse vėliavose, pvz., Argentinos ar Ukrainos.

6 pav. Vaizdingi kraštovaizdžiai iki šiol tebekelia romantiškus jausmus.

Škotija (L. Mikailos nuotr.)

tos, pakeitusios valdovų gyvenimų ir karų žygių aprašymus, tapo politiniu subjektu ir istorijos tyrimų objektu, jos pradėtos matyti ir per realaus fizinio ir kartu poetinio ir simbolinio *tėvynės* kraštovaizdžio prizmę²⁹. Tokie naujai kuriami „nacionalinių kraštovaizdžių“ kolektyviniai vaizdiniai literatūroje, poezijoje, tapyboje, valstybinėje propagandoje ir t. t. padėjo stiprinti kolektyvinį tapatumą, grįstą įsitikinimu, kad konkreti tauta ne tik turi teisę į tam tikrą teritoriją, kurioje esą nuo amžių gyvena³⁰, bet ir yra etnolingvistiškai bei kultūriškai vieninga ir vientisa³¹. Tur-

²⁹ *Writing Worlds: Discourse, Text and Metaphor in the Representation of Landscape*. Ed. by T. J. Barnes and J. S. Duncan. London, Routledge, 1992.

³⁰ Pvz., Vokietijos himne *Lied der Deutschen* (Vokiečių daina) esama dabar jau negiedamų eilučių: „Nuo Maso iki Memelio / Nuo Etšo iki Belto / Vokietija, Vokietija, aukščiau visko...“

³¹ Plačiau apie vietos, nacijos ir tapatumo ryšį bei menininkų vaidmenį jį kuriant bei puoselėjant žr. Brian S. Osborne, *Interpreting Nation's Identity: Artists as Creators of National*

būt pirmasis šio žanro kūrinys – 1833 m. J. Michelet *Prancūzijos istorija*, kurioje tautos būdo aprašymai siejami su šalies provincijų ypatumais.

Šalia to, kad tautos atskiriamos geografinės demarkacijos, svarbu paminėti dar vieną tautinį tapatumą su konkrečiomis teritorijomis siejantį elementą – tam tikrus ypatingus, sakralius ar politinius centrus, dvasinės ar istorinės piligrimystės objektus, kurie formuoja konkrečios tautos unikalios „moralinės geografijos“³² turinį. Dažnai šios ypatingos vietos atspindi tam tikrus svarbius istorinius įvykius, praeities kultūros laimėjimus arba apskritai įkūnija „šlovingąjį tautos aukso amžių“ (Uluru Australijoje, Stounchendžas Anglijoje, Egipto piramidės, Tadž Machalas), arba tai yra paminklai, kartais – ištisi atminties kraštovaizdžiai, pastatyti priminti tam tikrus svarbius nacionalinės istorijos epizodus (Laisvės statula, Triumfo arka, Nelsono kolona), arba yra tautos laimėjimų simbolis (Niujorko dangoraižiai, Petronas bokštai, Sidnéjaus opera). Taip šių objektų „ikoniškumas“ leidžia bokštų-dvynių sunaikinime išvelgti pasikėsinimą į pačią „Amerikos idėją“. Taip pat tai gali būti oficialią politinę valdžią ir finansinę galią simbolizuojantys pastatai ar kompleksai – valdovų ar teisingumo rūmai, parlamentų pastatai, aukštuminiai biurų ir įstaigų pastatai. Beje, šios vietos dažnai tampa ne tik masinio turizmo domėjimosi objektu su visomis iš to kylančiomis pasekmėmis, bet ir skirtingų vietoje gyvenančių bendruomenių ginčo objektu (pvz., Vilniaus senamiestis).

Tačiau XVIII–XIX a. prasidėję spartūs modernizacijos procesai ir užjūrio teritorijų kolonizacija sukėlė ir kitą plačiai išsikerojusį reiškinį – su-

---

Consciousness. *Ideology and Landscape in Historical Perspective*. Ed. by A. R. H. Baker and G. Biger. Cambridge University Press, 2006, p. 230–254.

³² Anthony D. Smith, *National Identity*. London, Penguin, 1991.

svetimėjimą vietai, kuri imta suvokti vien tik kaip produktyvumo, pasipelnymo ir naudos šaltinis, o tai pamažu vedė prie išteklių išsekimo, žemių nualinimo, aplinkos degradavimo ir vėlesnių ekologinių problemų. Tačiau paradoksalu, kad šis susvetimėjimo jausmas leido transformuoti įsisavinamų žemių gamtą ir į pozityvų *tapybišką* vaizdinį³³. Abi šios perspektyvos koegzistavo prieštaringoje įtampoje, kiekviena savotiškai atverdama galimybes kitai. Nors vertėtų prisiminti, kad kraštovaizdžių tapyba Europoje išpopuliarėjo pradėdant Italijos Renesansu XV–XVI a., o XVII a. pradžioje Anglijos kraštovaizdžiai jau buvo suvokiami kaip simbolinė krašto gamtos ir kultūros mitologinių, literatūrinių ir estetinių aspektų reprezentacija, tačiau būtent dėl europiečių kolonijinės ekspansijos „tapybiškumas“ tapo ta naujai atrandamų ir užkariaujamų užjūrio teritorijų savybe, dėl kurios europiečių vaizduotė galėjo suvokti, įsisavinti ir perteikti svetimas egzotiškas kultūras. Europos rašytojai, poetai ir dailininkai romantikai dažniausiai vaizdavo tolimų kraštų čiabuvius kaip išlikusius natūralios, civilizacijos nepaliestos gamtinės būklės, siejamos su Arkadija, Edenu, primityvizmu ir „laukiniškumu“³⁴.

XVIII–XIX a. menotyroje besiformuojanti „tapybiškumo“ teorija atitiko šią tendenciją, paslaugiai kurdamą kolonizuojamųjų kaip stebimų ir kontroliuojamų pasyviųjų vaizdinį, kolonizatoriams, priešingai, pri-

³³ Pvz., kolonijinės Britų imperijos užjūrio valdos tokiu būdu simboliškai buvo suliejamos į vientisą šalies vaizdinį, pasitelkiant estetiškai patrauklius ir idiliškus egzotiškų kraštovaizdžių peizažus tapyboje, grafikoje ar grožinėje literatūroje. Žr. Jeffrey Auerbach, *The Picturesque and the Homogenisation of Empire*. *The British Art Journal*, 2004, vol. V, no. 1, p. 47–54.

³⁴ Plačiau šį reiškinį analizavęs meno istorikas Bernardas Smithas yra pažymėjęs, kad įtampa tarp konvencionalaus romantinio egzotiškų kraštų vaizdavimo ir racionalios, „moksliškesnės“ etnografinės informacijos leido rasti vadinamiesiems „tipiniams kraštovaizdžiams“ – tekstinėms ar vizualinėms šių vietų reprezentacijoms, kurios kūrė tam tikrą specifinį vaizduojamų čiabuvių ir jų gyvenamų vietų „jausmą“. Žr. Bernard Smith, *European Vision and the South Pacific*. Yale University Press, 1985.

skirdama aktyvų stebėtojų ir valdytojų vaidmenį. Šie estetiniai debatai pratęse ankstesnes europiečių diskusijas dėl kraštovaizdžių vaizdavimo mene principų ir tikslingumo, ypač suklestėjusias romantizmo epochoje³⁵ ir padariusias didelę įtaką ne tik turizmo plėtrai nuo jau įprastų aukštuomenės *Grand Tour* kelionių į antikinio paveldo šalis – Graikiją ir Italiją – tolimesnių, paslaptinių ir egzotiškų kraštų link, bet ir nacionalinio tapatumo formavimuisi pačiose metropolinėse Anglijoje, Prancūzijoje ir kitur³⁶.

Kita vertus, neabejotina *tapybiškumo* sąvokos įtaka ir XIX–XX a. sandūroje pradėjus kurtis *skansenų* (etnografinių muziejų po atviru dangumi) bei vėliau, XX a. septintajame–aštuntajame dešimtmečiais, ekomuziejų, tinklui³⁷. Tokiu būdu pastangos išsaugoti materialiąją liaudies kultūrą (ar industrinę praeitį) nebesikėsino išplėsti šių objektų iš jiems būdingos kultūrinės terpės ir kraštovaizdžių, perkeltiant juos į dekontekstualizuotą ir dirbtinę muziejinę aplinką, arba bent jau buvo bandoma atkurti jų bruožus tam specialiai parinktose teritorijose, į kurias jie buvo perkeliami³⁸.

Vis dėlto to meto paveldosauginėje mintyje įsivyravęs „elementinis“ ir elitinis – iškiliausių tautos sukurtų paminklų – suvokimas iš esmės

³⁵ Žr., pvz., John Ruskin, *Lectures on Landscape*. Dodo Press, 2007.

³⁶ Eric Hirsch, Introduction. Landscape between Place and Space. *The Anthropology of Landscape. Perspectives on Places and Spaces*. Ed. by E. Hirsch and M. O'Hanlon. Oxford, Clarendon Press, 1995, p. 8, 10–12.

³⁷ Gerard Corsane, Peter Davis, Donatella Murtas, Place, Local Distinctiveness and Local Identity: Ecomuseum Approaches in Europe and Asia. *Heritage and Identity. Engagement and Demission in the Contemporary World*. Ed. by M. Anico and E. Peralta. London, Routledge, 2009, p. 47–62.

³⁸ Šitaip buvo pasielgta, pvz., 1965 m. steigiant Liaudies buities muziejų Rumšiškėse, Lietuvos etnografinius regionus „įkurdinant“ jiems morfologiškai „artimiausiuose“ vietos kraštovaizdžiuose.

reikškė, kad idealiai perimti, perduoti ir išsaugoti kultūrinį palikimą įmanoma tik muziejuose arba „iššaldant“ jų būklę *in situ*. Tad muziejus – pats savaime didis europinės civilizacijos išradimas – savo naująja misija negalėjo dar labiau nutolti nuo „vietos dvasios“, nei tai įvyko paveldo specialistams susitelkus prie nelygstamų nacionalinės praeities vertybių rinkimo, kaupimo, klasifikavimo ir įvertinimo³⁹. Pavienės išimtys, kaip antai Dancigo kultūrininkų 1848 m. maištas prieš ketinimus sumuziejinti miestą, tik patvirtina epochos tendencijas ne puoselėti vietinį istorinį koloritą, bet veikiau moksliskai jį analizuoti, institucionalizuoti, hierarchizuoti ir t. t., o tai vėliau susilaukė daug profesionalų kritikos.

Taigi *genius loci* idėja XIX a. intelektualinėje terpėje nederėjo nei su idealistiniais-teleologiniais aiškinimais, nei su besiformuojančia racionalistine istorinio mąstymo tradicija, nei su ankstyvojo nacionalizmo praktikomis. Tad netgi tuomet suklestėjusį patinos kultą, kuris taip dažnai siejamas su „vietos dvasios“ vaizdiniu, kaip ir kitus romantinės kultūros reiškinius, reikėtų suprasti adekvačiai ir vengiant anachronizmų. Apie patiną *Septyniuose architektūros žibintuose* rašiusiam J. Ruskinui, kaip tikram romantikui, ji tebuvo iracionali priemonė, turėjusi padėti įgyvendinti trokštamos istorinės epochos juslinį susigrąžinimą, romantikų žodžiais, „prisikėlimą“. Šią XIX a. patinos suvokimo tradiciją pačioje XXI a. pradžioje nuosaikiai apibendrina paveldosaugos teoretikas Michaelas Petzetas, teigęs, kad laikas, padengdamas šiuos objektus tam tikromis apnašomis, romantikams leido pajusti jų istorinę perspek-

³⁹Tiesa, šis būdas šiandien jau nebūtinai ignoroja ar sunaikina vietos dvasią. Priešingai, kartais pavyksta ją atgaivinti, kaip antai 1991 m. įsteigtame ir puikiai tarptautiniu mastu įvertintame „Vienos gatvės muziejuje“ Kijeve, senajame Podolo rajone, Andrejaus nuolydžio (*Andrejevskij spusk*) gatvėje. Žr. Дмитрий Шлѣнский, Алексей Браславец, *Андреевский спуск. Его история и путеводитель по Музею Одной Улицы*. Львов-Киев, Издательство «Центр Европы», 2007.

tyvą, sukeliančią pagarbą paminklams kaip praeities dokumentams⁴⁰. Taigi estetinė paminklų natūralaus senėjimo procesų funkcija tuomet buvo pavaldi istoriškumui⁴¹.

Savo ruožtu XVIII–XIX a. kilusi tikrų ar net dirbtinai sukurtų griuvėsių mada (garsioji „griuvėsių dvasia“) irgi apeliavo veikiau į laiko ar istorijos paminkluose paliktus randus ir jų nebylų pasakojimą nei į kompleksinę vietos apmąstymą ir kontempliavimą⁴². Britų paveldosaugos pradininkai romantikai J. Ruskinas ir W. Morrisas dažniausiai traktuodavo tas „atmosferiškas vietas“ tuomet vyraujančioje „senumo“ epistemoje, kurią austras Aloisas Rieglis pačioje XX a. pradžioje apibrėš kaip *Alterswert* – „senumo vertę“⁴³. Lygiai taip pat ir J. Burckhardtas bei spekuliatyvioji kultūros istorija kalbės ne tiek apie „Italijos“ „Apeninų“, „Viduržemio jūros“ „dvasias“, kiek apie „Renesanso“ ar „Renesansų“ dvasias. Net J. Huizingai labiau rūpėjo ta keista pereinamoji epocha, kurią jis vadino „viduramžių rudeniu“, nei taip jo branginamos Burgundijos išskirtinė dvasia.

XIX–XX amžių sandūroje istorijos mokslą ištikusi istorizmo krizė, humanitarinio pažinimo disciplininė fragmentacija ir vis labiau gilėjanti kultūros vertybių reliatyvizacija, paveikta jų masinio naikinimo per didžiuosius XX a. sukrėtimus – du pasaulinius karus ir kitas sociopolitines

⁴⁰ Michael Petzet, *International Principles of Preservation*. Bāšler, 2009.

⁴¹ Plačiau apie diskusijas dėl patinos tarp menotyrininkų ir restauratorių žr. *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*. Ed. by N. S. Price, M. Kirby Talley Jr. and A. Melucco Vaccaro. Los Angeles, The Getty Conservation Institute, 1996, p. 365–421.

⁴² Apie griuvėsių estetikos formavimosi raidą Vakarų kultūroje plačiau žr. Robert Ginsberg, *The Aesthetics of Ruins*. Amsterdam–New York, Rodopi, 2004.

⁴³ Alois Riegl, *The Modern Cult of Monuments: Its Character and Its Origin*. *Oppositions*, 1982, vol. 25, p. 21–51. Daugiau apie A. Rieglį ir jo paveldo verčių teoriją žr. Jukka Jokilehto, *A History of Architectural Conservation...*, p. 215–219.

krizes⁴⁴ – bei vėlesnio neoliberalaus suprekinimo⁴⁵, skatino instinktyviai grįžti prie antikinių harmonijos, grožio ir pilnatvės idealų. Tačiau intelektualinėje ir sociopolitinėje postmodernybės terpėje regime išsikristalizavus gana priešingus požiūrius į „vietos dvasios“ reiškinį, daugiausia paveiktus itin sparčios technologijų pažangos ir plėtros, persmelkusios visas gyvenimo sritis, taip pat architektūrą ir kraštovarką. Viena vertus, į vietos dvasią ir toliau nekreipiama dėmesio, ji ignoruojama ir naikinama „vystymo ir plėtros“ vardan, kita vertus, galima būtų kalbėti apie tikrą *genius loci* idėjos atgimimą ar net savotišką medžioklę siekiant dirbtinai atgaminti ir tiražuoti išskirtinių vietų „atmosferiškumą“.

Išties tipiniai, standartiniai statybiniai sprendimai bei masinė žemdirbystės mechanizacija pragmatizmo ir utilitarizmo tikslais leido aukoti, atrodytų, ne tik estetinę, bet ir ekologinę aplinkos kokybę. Radikalūs siekiai perkonstruoti, valdyti ir maksimaliai kontroliuoti erdvę vyravo ne tik ekonominėje plotmėje, bet ir iš esmės utopiniuose visuomenės pertvarkos projektuose, kuriuos išbandė didžiosios XX a. ideologijos, joms praktiškai derinant urbanistų „progresistų“ idėjas su totalitarinių ar autoritarinių režimų vykdytais visuomenės pertvarkymo planais⁴⁶. Tačiau ir išsivysčiusiose industrinėse demokratinėse šalyse kuriant gyvenamąją aplinką su tipine infrastruktūra – tokiais pat prekybos tinklais, standartiniais moteliais, biurais, oro uostais ir daugiabučiais – buvo priimami ekonomiškai labiausiai pagrįsti sprendimai, mažiausiai atsižvelgiant į

⁴⁴ Plačiau žr. Robert Bevan, *The Destruction of Memory. Architecture at War*. London, Reaktion books, 2006.

⁴⁵ Plačiau žr. Fredric Jameson, *Kultūros posūkis. Rinkiniai darbai apie postmodernizmą (1983–1998)*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 15–36.

⁴⁶ Įdomu, kad analizuodamas totalitarinio mąstymo pagrindus ir pobūdį Karlas R. Popperis tikslingai naudojami topografinėmis – „uždaros“ ir „atviros“ visuomenės – sąvokomis.

vietos ypatumus. Paradoksalu, kad tokia vietos standartizacija persimetė net į sritį, kur jai, atrodytų, negali būti vietos, – į urbanistinę pavidosaugą⁴⁷...

Sovietų Sąjungoje panašaus efekto – gerai žinomos monotoniškų ir standartinių sovietinių miestų pilkumos (taip šmaikščiai atskleistos garsiojoje 1975 m. E. Riazanovo komedijoje „Likimo ironija arba po pirties“) – buvo pasiekta dėl kiek kitų priežasčių. Kaip žinome, kiekviename didesniame Sovietų Sąjungos mieste turėjo būti aikštė ideologiniams susirinkimams su vado paminklu ir vykdomuoju komitetu, pramoninė zona, „miegamieji rajonai“, karinis garnizonas ir t. t. – iš esmės čia vietos dvasią valdė nuolatinė demoniška karo laukimo nuojauta, o tokia aplinka veikiau priminė kiek sušvelnintą GULAG'o variantą, kai klesti ideologiniu fasadu vargiai tepridengta sisteminė netvarka. Beje, standartinė ir pasikartojanti buvo ir tokių miestų toponimika, atmetusi autentiškus istorinius vietų pavadinimus (prisiminkime kad ir kaimyninę Kaliningrado sritį, kur po karo radikaliai trinant vokiškų ir lietuviškų vietovardžių klodą, radosi daugybė dažnai pasikartojančių standartinių ideologinių toponimų. Susovietinti buvo net vandenvardžiai, nors jų jokie užkariautojai paprastai neliečia, tik pritaiko prie savo kalbos tarties).

Totalitarinėms vizijoms atsimušus į realybės sieną, idėja sukurti tobulą visuomenę pasauliniu mastu buvo priversta apsiriboti bandymu ją įgyvendinti konkrečioje, dažnai nuo pasaulio „užterštumo“ akylai saugomoje izoliuotoje politinėje erdvėje. Šioje utopinėje ir iš esmės futu-

⁴⁷ Pastebėta, kad „gerosios praktikos“ – vienoje šalyse ir miestuose pasitvirtinusių ir gerai ekspertų įvertintų pavidosauginių sprendimų – mechaniškas perkėlimas į kitas paradoksaliai kuria jų supanašėjimo efektą. Plačiau žr. G. J. Ashworth, *The Conserved European City as Cultural Symbol: The Meaning of the Text. Modern Europe. Place, Culture and Identity*. Ed. B. Graham. London, Arnold, 1998, p. 261–286.

ristinėje vizijoje išlikusi istoriškai susiformavusi urbanistinė erdvė bei tradiciniai kraštovaizdžiai dažniausiai buvo suprantami kaip permainų kliuvinys ir pažangos stabdys, todėl buvo pasmerkti perdirbimui ar radikaliai sunaikinimui. Jeigu praeities fragmentai, tarkim, miesto audinyje ir būdavo paliekami, jie šiuo atveju tapdavo kontrastu, iliustratyviai demonstruojančiu naujų architektūrinių sprendimų „viršenybę“ prieš praeityje sukurtus. Tad vietos dvasia turėjo būti pritaikyta ar kardinaliai transformuota bei pajungta politinei pragmatikai ir masių vizualiniam indoktrinavimui.

Socialinės inžinerijos adeptų idėją, kad transformavus viešąją erdvę norima linkme, pakis ir joje gyvenančiųjų pasaulėžiūra ir savivoka, buvo bandyta įgyvendinti nuo Berlyno iki Pchenjano, o šiandien ši mintis toliau plėtojama Dubajuje⁴⁸, Astanoje⁴⁹ ar Aščabade. Nūdienių autoritarnių režimų tobulybės siekis ir pomėgis viską kontroliuoti kartais įgautiska švara, kurios nuolatiniam ir savitiksliam palaikymui metamos didžiulės pastangos, tuo tarpu ir toliau sparčiai besiplečiančio miesto gatvės ir prospektai lieka tušti, lyg jis būtų puoselėjamas kaip savitikslis meno kūrinys, o ne žmonėms skirta gyvenamoji erdvė⁵⁰ (7 pav.).

⁴⁸ P.vz., Dubajuje esantis laivo burės formos dangoraižis „Burj Al Arab“ pripažintas daugiausia vadinamųjų „tuštybės metrų“ turinčiu pastatu pasaulyje. Pačiame jo viršuje nenaudojama 123 metrų aukščio erdvė, sudaranti net 39 proc. viso pastato aukščio, kuris iš viso siekia 321 metrą. Tačiau, jei šios nenaudojamos erdvės nebūtų, jis nepatektų į aukščiausių pasaulio pastatų (šis statusas suteikiamas tik didesniems nei 300 metrų statiniams) sąrašą. Žr. Dydis – dar ne viskas: juodoji dangoraižių pusė. *Delfi*. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/news/daily/world/dydis-dar-ne-viskas-juodoji-dangoraiziu-puse.d?id=62277769#ixzz37d9us8Wo>> [žiūrėta 2014-07-14].

⁴⁹ Shonin Anacker, *Geographies of Power in Nazarbayev's Astana. Eurasian Geography and Economics*, 2004, No. 7, p. 515–533.

⁵⁰ Rasa Čepaitienė, *Autoritarizmas ir urbanistika: Vidurio Azijos valstybių atvejais. Miestų praeitis*, 2012, nr. 3. Prieiga per internetą: <<http://www.istorija.lt/html/mts/mp3/scr/01.htm>> [žiūrėta 2014-07-16].

7 pav. Naujieji Turkmėnistanos sostinės Aščabado prospektai
(R. Čepaitienės nuotr.)

Tačiau esama ir vietų, išvengiančių perdėtos valdžios kontrolės – tai tos miestiečių ir turistų pamėgtos erdvės, kuriose klesti komercinių ir kultūrinių veiklų įvairovė, buriasi neformalus sąjūdziai, vyksta šventės ar demonstracijos, gatvės performansai. Kai kurios iš jų tapusios net demokratijos simboliais, pavyzdžiui, Times skveras Niujorke, Trafalgaro aikštė Londone, Indijos vartai Mumbajuje, Zokalo aikštė Mechike ar Jemaa el-Fnaa aikštė Marakeše, Maroke (8 pav.). Šiai turbūt žymiausiai Afrikos aikštei, kurioje šimtmečiais rinkdavosi vietiniai pasakų sekėjai ir artistai, beje, neseniai buvo iškilusi sunaikinimo grėsmė dėl planuotų aukštuminio pastato statybų, bet kilusi tarptautinė reakcija užkirto tam kelią ir tuo pačiu leido į tarptautinę paveldosaugą įtraukti naują – *kultūrinių erdvių* apsaugos – terminą⁵¹.

⁵¹ Plačiau žr. Rodney Harrison, *Heritage. Critical Approaches*. London, Routledge, 2013, p. 130–134.

8 pav. Gyvačių kerėtojas linksmina publiką Jemaa el-Fnaa aikštėje Marakeše, Maroke (L. Mikailos nuotr.)

Kita vertus, vietų unikalumui XX a. antroje pusėje vis didesnį iššūkį metė ir masinis vartojimas bei konvejerinio tipo turizmas, paradoksaliai prisidedantis ne prie didesnės vietų išskirtinumo pajautos, o priešingai, generuojantis jų masinį kopijavimą ir tiražavimą – šie procesai vis labiau išibėgėja didesniais ar mažesniais masteliais kar-tojant Las Vegaso modelį (9 pav.) ir įgauna visur prasismelkiančios *makdisneizacijos* formą⁵². Tad nėra ko stebėtis, kad į didėjantį aplin-kos standartizavimą ir dehumanizavimą reagavo besiformuojančios fenomenologinės architektūros krypties atstovai, tarp jų veikiai

⁵² George Ritzer and Allan Liska, McDisneyisation and „Post-Tourism“. Complementary Perspectives on Contemporary Tourism. *Touring Cultures. Transformations of Travel and Theory*. Ed. by Ch. Rojek and J. Urry. London, Routledge, 1997, p. 96–112.

9 pav. Las Vegas (JAV) surenka žymiausių pasaulio vietų įvaizdžius
(L. Mikailos nuotr.)

pirmais smuikais ėmė griežti C. Norberg-Schulzas⁵³, D. Canteris⁵⁴, K. Lynchas⁵⁵, F. Steele⁵⁶ ir kiti.

C. Norberg-Schulzas (1926–2000), išsamiausiai iš jų apmąstęs *genius loci* reiškinių⁵⁷, rėmėsi E. Husserlio, G. Bachelard'o ir M. Heideggerio filosofinėmis įžvalgomis ir plėtojo „egzistencinės erdvės“, arba „gy-

⁵³ Lietuvių auditorijai esmines Ch. Norberg-Schulzo įžvalgas yra pristatęs prof. A. Samalavičius. Žr. Almantas Samalavičius, *Miestas ir protas. Urbanistinės teorinės refleksijos XX a. Vakaruose*. Vilnius, Technika, 2013.

⁵⁴ David Canter, *The Psychology of Place*. London, Architectural Press, 1977.

⁵⁵ Kevin Lynch, *The Image of the City*. Cambridge MA, MIT Press, 1960; Kevin Lynch, *What Time is This Place?* Cambridge MA, MIT Press, 1976.

⁵⁶ Fritz Steele, *Sense of Place*. Massachusetts, CBI Publishing Company, 1981.

⁵⁷ Christian Norberg-Schulz, *Genius loci. Towards a Phenomenology of Architecture*. New York, Rizzoli, 1980.

vosios patirties erdvės“, kategoriją. Jo nuomone, egzistencinė naujosios architektūros užduotis turėtų būti „paskatinti teritoriją tapti vieta, t.y. atskleisti prasmes, potencialiai glūdinčias šioje terpėje.“⁵⁸ Architektūros teoretikas skyrė dvi architektūrinės fenomenologijos plotmes – „poetinė“ ir „analitinę“. Pirmoji labiau siejosi su kontaktu su aplinka metu patiriamu išgyvenimu, sakytume, gelmine vietos kontempliacija, tiesioginiu „išisaknijimu“ terpėje, kokį liudija Franko Lloydo Wrighto *Namas virš krioklio*, Tadao Ando architektūrinė kūryba ir kai kurie kiti modernūs pastatai. Tuo tarpu analitinei architektūros fenomenologijai, kuri pačiam Norberg-Schulzui, atrodo, buvo artimesnė, būdingas siekis atrasti tas pastovias erdvines formas ir gelmines struktūras, apriorines schemas bei tipus, kurie amžinų ir neblėstančių tiesų, tobulybės ir dieviškumo vardan gebėtų peržengti kasdienybės ir laikiškumo patyrimo slenkstį (ne veltui jam taip imponavo Luiso Khano sukurti statiniai)⁵⁹.

Norberg-Schulzas, medituodamas vietos dvasios fenomeną, atvėrė dvejopą žmogaus ryšį su gyvenamąja aplinka, pasireiškiantį *orientavimusi* erdvėje ir psichologiniu *tapatinimusi* su ja. Tačiau šiuolaikinė visuomenė, deja, daugiausia dėmesio skiria „praktinėms“ orientavimosi funkcijoms, o tapatinimasis su vieta, jos tiesioginis patyrimas paliekami likimo valiai, dėl ko tikrasis gyvenimas vietose nejučia pakeičiamas susvetimėjimu.

Karčios dvejonės dėl postindustrinių visuomenių urbanizacijos krypties, greičio, kokybės, gyvenamosios aplinkos niveliacija, vadina-

⁵⁸ Christian Norberg-Schulz, *The Phenomenon of Place. Architectural Association Quarterly*. 1976, no 4, p. 8.

⁵⁹ Константин Кияненко, О феномене, структуре и духе места у К. Норберг-Шульца. *Архитектурный вестник*, 2008, Но. 3 (102). Prieiga per internetą: <<http://archvestnik.ru/magazine/av-3-102-2008/o-fenomene-strukture-i-dukhe-mesta-u-knorberg-shultsa>> [žiūrėta 2013-05-11].

mųjų *neighbourhoods* („kaimynystės dvasios“) degradacija, paveldo suišteklėjimas, ekologinė problematika – visa tai išskėlė begalę žemiškų, išgyvenimo lygio problemų. Jas svarsto ne tik architektai ir kraštotvarininkai, nagrinėjantys išplitusį gyvenamosios aplinkos nudvasinimo reiškinių, bet ir paveldo specialistai, susirūpinę minėtų pokyčių įtaka praeities liekanoms dabartyje. Šitaip didėjantis skepticizmas dėl vietos dvasios išlaikymo (teoretikai kalba apie deteritorizaciją, „nevietas“, „trečiąją erdvę“⁶⁰, marginalizuotas erdves⁶¹), kada kolektyvinis tapatumas nyksta arba kuriami alternatyvūs tapatumai, paskatino ir atsakomąją reakciją: „simbolinės, praktinės ir kasdienio gyvenimo erdvės konsteliacijos ir toliau dažniausiai organizuojasi nacionaliniuose kontekstuose.“⁶² Pastebima, kad šiuolaikinius „architektūros žvaigždžių“ kuriamus garsius projektus vis dažniau keičia architektūrinė prieiga, labiau orientuota į jautrų ir pagarbų santykį su konkrečiomis būsimo pastato, urbanistinio komplekso ar ištiso miesto kraštovaizdinėmis ir kultūrinėmis ypatybėmis, ypač atsižvelgiant į vietinės statybos tradicijas bei medžiagas ir, tai ne mažiau svarbu, vietose susiklosčiusį gyvenimo būdą bei stilių. Kaip sėkmingą pagarbos ypatingai vietos dvasiai atvejį čia galima būtų paminėti pranciškonų vienuolyno koplyčią, kurios altorius suprojektuotas taip, kad atvertų netoliese esančio Kryžių kalno vaizdą, tokiu būdu sinchronizuojant naujosios sakralinės architektūros ir istoriškai susiklosčiusio kraštovaizdžio aurą (architektas Angelo Polesello).

⁶⁰ „Trečioji erdvė“ (architekto Edwardo Soja terminas) yra lanksti, vibruojanti, prieštaringa ir radikaliai atvira erdvė, pvz., turgus. Plačiau žr. E. W. Soja, *Third space: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Oxford, Blackwell Publishing, 1996.

⁶¹ Plačiau žr. Rob Shields, *Places on the Margins. Alternative Geographies of Modernity*. London, Routledge, 1991.

⁶² Tim Edensor, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Oxford, Berg, 2002, p. 68.

„Erdvinis posūkis“ paveldosaugoje. Nuo dvasių – vietų globėjų prie „vietų dvasios“ išsaugojimo

Šiandien „paveldu“ vadinamos įvairios praktikos, vietos, objektai ir net žmonės. Tačiau taip būta ne visuomet. Kokia „vietos“ padėtis paveldo studijose ir tarptautinėje įstatymų leidyboje? Istoriniai pavyzdžiai teikia prieštaringą informaciją. Klasikinėje paveldo sampratoje daugiausia vyravo pavienių, iškiliausių ir reikšmingiausių nekilnojamųjų (statinių) ir kilnojamųjų objektų (artefaktų) apsaugos praktikos, o XVIII–XIX a. dėl romantizmo įtakos, kaip minėta, buvo atkreiptas dėmesys ir į vietines kultūras bei tradicijas. XX a. antroje pusėje besiformuojančioje tarptautinėje paveldosaugos doktrinoje vietos dažniausiai siejamos su archeologinėmis teritorijomis, istoriniais sodais ir parkais ar senamiesčiais⁶³. Turbūt anksčiausiai tarptautinėje paveldo teisėje (1954 m. *Hagos konvencijoje*) įsitvirtino „pastatų grupės“ terminas. „Tapybiškų“ kraštovaizdžių ir senųjų paminklų pobūdis kaip saugotinas elementas vėliau imtas pabrėžti įvairių šalių teisės aktuose. Nors iki pat XX a. antros pusės paveldo disciplinoje dominavusi *paminklinė* – iškilaus pastato, meno kūrinio ar skulptūros – paveldo samprata, atrodytų, nepaliko vietos platesniam šių vertybių aplinkos ir konteksto suvokimui, dėl ko nekart buvo kritikuota. Šios sampratos atspindys ir kvintesencija – 1964 m. *Venecijos chartija*. Įdomu tai, kad iškilus jos taikymo sunkumams kituose kultūriniuose ir geografiniuose kontekstuose, kilo poreikis labiau į juos atsižvelgti. Tad 1979 m. radosi australietiška *ICOMOS Burra chartija*, „paminklo“ sąvoką

⁶³ Plačiau žr. Jukka Jokilehto, On Definitions of Cultural Heritage, *ICOMOS ICLAFI E-Journal*, 2009, First issue, p. 4–26; Yahaya Ahmad, The Scope and Definitions of Heritage: From Tangible to Intangible. *International Journal of Heritage Studies*. 2006, vol. 12, no. 3, p. 292–300.

pakeitusi „vieta“⁶⁴. Ją papildys 1993 m. Naujosios Zelandijos ICOMOS priimta *Kultūros paveldo vertę turinčių vietų apsaugos chartija*, įdiegusi maoriams taikomą ir vėliau išplitusį *čiabuvių paveldo (indigenous heritage)* terminą.

Pirmieji ištisų miesto teritorijų juridiniai apsaugos žingsniai tarptautiniu mastu buvo padaryti XX a. antroje pusėje – 1976 m. *UNESCO Nairobi Rekomendacija* pagrindė „istorinių vietovių“ sąvoką, kuri apima ne tik archeologines vietas, bet ir urbanistines bei kaimo teritorijas. Ją veikiai papildė „istorinių centrų“ ir „istorinių miestų“ (įtvirtinta 1987 m. *Vašingtono chartijoje*) kategorijos. XX–XXI a. sandūroje, reaguojant į tolesnę paveldo sąvokos plėtrą, išpopuliarėja „istorinio urbanistinio kraštovaizdžio“ terminas, apibrėžtas 2005 m. *Vienos memorandumė*. Ilgainiui paveldo sampratos plėtra neišvengiamai įtraukė vis daugiau elementų ir žinijos sričių – folklorą (1989 m. *UNESCO Rekomendacija*) ir nematerialųjį paveldą (2003 m. *UNESCO Konvencija*), iš naujo permastė autentiškumo kategoriją (1994 m. *Nara autentiškumo dokumentas*) ir kultūrinės įvairovės reiškinį (2001 m. *UNESCO Universalioji kultūrinės įvairovės deklaracija*) bei visuomenės vaidmenį saugant paveldą (2005 m. Europos Tarybos *Faro konvencija*, atverianti vis plates-

⁶⁴ Australijos ICOMOS kultūrinės reikšmės vietovių apsaugos chartija (*Burra chartija*) buvo redaguota 1981, 1988, 1999 m. Jos 1999 m. redakcijoje (straipsnis 1.1.) skaitome: *vieta reiškia plotą, sritį, žemę, kraštovaizdį, pastatą ar kitą kūrinį, grupę pastatų ar kitus kūrinius ir gali apimti tokias jų sudedamąsias dalis kaip apibrėžtas turinys, erdvė ir vaizdas*. Taip pat pažymima, kad vietos sąvoka gali būti interpretuojama plačiai. 1.1. straipsnyje išvardinti elementai gali apimti memorialus, medžius, sodus, parkus, istorinių įvykių vietas, urbanizuotas teritorijas, miestus, pramonines teritorijas, archeologines vietas ir dvasines bei religines vietas. Labai svarbu paminėti, kad *Burra chartija* įteisino „kultūrinės reikšmės“ terminą, kuris turi estetinę, istorinę, mokslinę, socialinę bei dvasinę vertę praeities, dabarties ir ateities kartoms. Kultūrinė vertė įsikūnija pačioje vietoje, jos audinyje, aplinkoje, panaudoje, asociacijose, reikšmėse, charakteryje, susijusiose vietose ir objektuose. Vietos individams ar grupėms gali turėti skirtingas vertes. *The Burra Charter. The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance*. Prieiga per internetą: <<http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>>.

nus kelius įtraukti bendruomenes į paveldosaugos sritį, šitaip įveikiant tradicinę dirbtinę ir dažniausiai neveiksmingą ekspertų ir visuomenės atskirtį). Naujo paveldo vaidmens postmoderniose, globalizacijos paveiktose visuomenėse įsisąmoninimas inspiravo ir ICOMOS 16-osios asamblėjos metu, 2008 m. tarptautinių paveldo ekspertų priimtą Kvebeko deklaraciją *Dėl vietovės dvasios išsaugojimo*, kurioje buvo įvardintos vietos dvasiai kylančios grėsmės ir pateikiamos jos išlaikymo rekomendacijos, iš esmės susitelkiant prie nematerialiojo paveldo transgeneracinės perdavos problemų⁶⁵.

Galbūt paveldo idėjos praktinis ir kognityvinis intensyvumas, jo nuolatinis buvimas pačių karščiausių diskusijų (tiek socialinėje, tiek profesinėje plotmėse) centre, jo neišvengiamas politinis ir ideologinis angažuotumas ir reiškia, kad *genius loci* idėja ir tradicija šiandien nėra jau tokioje beviltiškoje padėtyje? Kaip sėkmingą vietos bendruomenės ir paveldosaugos specialistų interesų suderinimo atvejį galima paminėti algonkinų šventųjų akmenų išsaugojimo kampaniją Kanadoje XX a. aštuntajame dešimtmetyje, kurioje kaip tarpininkas aktyviai dalyvavo lietuvių kilmės antropologas Romas Vaštokas. Parengtas projektas dengta stikline konstrukcija apsaugoti erozijos pažeistus Peterborough akmenis iš pradžių sulaukė aršaus vietos indėnų, laikančių šią vietą šventa, pasipriešinimo, mat dvasios nebebūtų galėjusios jos daugiau lankyti. Antropologai, kurie šioje konfliktoje ėmėsi „kultūrinių vertėjų“ vaidmens, padėjo rasti abiem šalims priimtina sprendimą – konstruk-

⁶⁵ *Quebec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place*. Adopted at Québec, Canada, October 4th 2008. Prieiga per internetą: <<http://www.icomos.org/en/about-icomos/governance/general-information-about-the-general-assembly/16th-general-assembly-quebec-2008>> [žiūrėta 2014-13-12].

cijoje buvo įrengti atveriami langai, kad dvasios galėtų laisvai pasiekti akmenis⁶⁶. Šitaip buvo išsaugotas šios ypatingos vietos sakralumas.

Kita vertus, tokie kompromisai pasiekiami ne visuomet. Pavydžiui, Australijos simboliu laikomas Uluru kalnas iš pradžių į UNESCO Pasaulio paveldo sąrašą pateko kaip gamtinė vietovė, tik vėliau perkvalifikuota į „asociatyvinių kraštovaizdį“. Vietinės anangu tautos žmonės tiki, kad šventojo kalno takais vaikšto protėvių dvasios, todėl, nenorėdami drumsti jų ramybės, į jį nekopia. Tačiau tai nėra motais vis gausėjantiems turistams, kurių dauguma lipa ant kalno šlaitų. Vienintelis būdas išspręsti šį kultūrinį konfliktą – šviesti lankytojus apeliuojant į pagarbą vietos sakralumui ir jos gyventojams (tiek gyviems, tiek ir mirusiems)⁶⁷.

Taigi, nors į kraštovaizdžius buvo atkreiptas dėmesys jau daug anksčiau (1962 m. *Kraštovaizdžių ir vietų grožio bei charakterio apsaugos rekomendacija*), reaguojant į išskylančius ekologinius iššūkius, jų reikšmė visuomenei vis labiau suvokiama integraliai. 1992 m. UNESCO specialistams dar nuo XIX a. žinomą „kultūrinių kraštovaizdžių“ terminą pagaliau ryžtamasi pripažinti atskira ir ypatinga paveldo kategorija ir pateikti jų tipologiją, o 2000 m. Europos Taryba priima *Europos kraštovaizdžių konvenciją*, kur aiškiai kalbama apie žmonių poveikį ir santykį su kraštovaizdžiais. Iš trijų kultūrinių kraštovaizdžių grupių „vietos dvasios“ kategorijai artimiausias būtų minėtas asociatyvinių kraštovaizdžių tipas, praktikoje dažnai siejamas su šventaisiais kalnais. Tokie išskirtiniai

⁶⁶ Plačiau žr. J. M. Vastokas and R. K. Vastokas, *Sacred Art of the Algonkians: A Study of the Peterborough Petroglyphs*. Peterborough, Mansard Press, 1973; D. Zawadzka, *The Peterborough Petroglyphs. Kinoomaagewaabkong: Confining the Spirit of Place. 16th ICOMOS General Assembly and International Symposium 'Finding the Spirit of Place - Between the Tangible and the Intangible'*, 29 sept. – 4 oct 2008, Quebec, Canada.

⁶⁷ Plačiau apie šį atvejį žr. Rodney Harrison, *Heritage. Critical Approaches*. London, Routledge, 2013, p. 118–127.

kalnai, kaip matėme, yra itin svarbus kolektyvinio tapatumo ženklas. Pavyzdžiui, Kinijoje penki reikšmingiausi šventieji kalnai, taip pat ir Taišanis, nūnai įrašyti į UNESCO Pasaulio Paveldo sąrašą, buvo imperatorių ritualinio lankymosi vietos, Japonijoje Fudžijama iki šiol išlaiko savo simbolinę reikšmę visai šaliai, o Araratas ir toliau vaizduojamas valstybiniame Armėnijos herbe, nors yra Turkijos teritorijoje⁶⁸. Beje, įdomu, kad netgi sovietinės architekturo A. Tamaniano vadovautos Jerevano rekonstrukcijos pagrindinė idėja buvo siekis paversti armėnų sostinę savotišku šventojo kalno pjedestalu⁶⁹.

Tad daugumai naujųjų paveldosaugos prieigų šalininkų sutariant, kad jų tikslas nebėra vien tik praeities audinio saugojimas, o vykstančios kaitos valdymas, paveldo vadyboje vis aktyviau diegiama tvaraus vystymosi koncepcija, derinama su skirtingos prigimties ir formų paveldo elementus apimančia „kultūrinio kraštovaizdžio“ kategorija, kuri savo ruožtu nebeišsiverčia be nuodugnaus „vietos charakterio“ permąstymo⁷⁰. Kultūrinio kraštovaizdžio kategorijos pripažinimas leido įveikti vakariečiams įprastą gamtos/kultūros dualizmą. Tačiau su XXI a. pradžioje UNESCO propaguojamu „nematerialaus“, „neapčiuopiamo“ (*intangible*), dvasinio paveldo sandu liko įtvirtinta kita materialumo/nematerialumo dichotomija, besiremianti dekartiškąja materijos ir sąmonės skirtimi ir priešprieša. Tačiau Australijos aborigenų tautos meta

⁶⁸ Plačiau žr. Ronald Grigor Suny. *Looking Towards Ararat: Armenia in Modern History*. Bloomington, Indiana University Press, 1993.

⁶⁹ К. Бальян, В. Советская архитектура Армении: две концепции развития. *Архитектура сталинской эпохи. Опыт исторического осмысления*. Москва, КомКнига, 2010, с. 226–236.

⁷⁰ Plačiau žr. Graham Fairclough, *New Heritage, an Introductory Essay – People, Landscape and Change*. *The Heritage Reader*. Ed. by G. Fairclough, R. Harrison, J. H. Jameson Jr. and J. Schofield. London, Routledge, 2008, p. 297–312.

iššūkį šiai įsitvirtinusiai katalogizuojančiai ir kategorizuojančiai paveldo sampratai, tikėdamos, kad gyvenamosios aplinkos kokybė neatsiejama nuo visuomenės sveikatos būklės, o žmogus ir aplinka susieti daugybe nematomų „giminystės“ ryšių⁷¹. Tad ekologinio ir simbolinio *susisaistymo* su gyvenamąja erdve ir iš jo kylančios atsakomybės suvokimas, būdingas daugelio nevakarietišku, iki šiol primityviomis laikytų kultūrų atstovams, gali tapti naujo, holistinio ir integralaus požiūrio į žmogaus įvairialypes sąveikas su gyvenamąja aplinka šaltiniu. Toks čiabuvių „ontologinis perspektyvizmas“ tampa pagrindu dialoginei paveldo sampratai⁷², susiejantiai iki šiol specialistų atsietai tirtus ir saugomus gamtinės ir kultūrinės aplinkos bei materialaus ir nematerialaus paveldo elementus, šitaip naujai ir kūrybiškai priartėdamas prie archajinės *genius loci* idėjos tolesnio plėtojimo.

Kita vertus, kaip matėme, vien profesionali istorinių vietų ar išskirtinių gamtos vietovių, dabar vis dažniau aprėpiamų integralaus paveldo suvokimo, apsauga nebūtų efektyvi ir prasminga neatskleidžiant jų reikšmės visuomenei pasitelkus tiek žinias, tiek ir emocinį santykį su vieta. Nors kai kuriose šalyse gido darbas – ne pasakoti vietos istoriją, o tik nuvesti lankytoją iki jos ir leisti pačiam gėrėtis ypatinga atmosfera, tačiau dažniausiai būtent paveldo interpretatorius padeda geriau atskleisti vietos ypatumus ir kaitą laike. Jis parodo išlikusius šios kaitos ženklus ir paskatina labiau atkreipti dėmesį į vietos savybes, kurių nebūtų įmanoma pajusti ir suvokti be šios informacijos, o ypač kada su vietovėmis susipažįstame ne tiesiogiai, o televizijos, kino teatro ar kompiuterio ekrane (10 pav.).

⁷¹ D. Rose, D. Smith and C. Watson, *Indigenous Kinship with the Natural World*. Sydney, NSW National Parks and Wildlife Service, 2003.

⁷² Plačiau apie naująją dialoginę paveldo sampratą žr. Rodney Harrison, *Heritage. Critical Approaches*. London, Routledge, 2013, p. 204–226.

10 pav. Gatvės prekijas Oktajus, rodantis vietą, kurioje 1968 m. buvo filmuojama garsioji „rankos susilaužymo“ scena L. Gaidajaus filme „Briliantinė ranka“. Baku senamiestis Ičerišecheras, 2014 m. birželis (R. Čepaitienės nuotr.)

Paveldo interpretavimo autoritetas Davidas Uzellas skiria penkis veiksmus, padedančius emociškai angažuotis paveldui: tai *laikas, nuotolis, vietų patyrimas, abstraktumo lygmuo ir vadyba*⁷³. Tokiu būdu istoriškai reikšmingų vietų lankymas kai kurias abstrakčias idėjas, kaip kad Šaltasis karas, leidžia pripildyti konkrečiau turinio – toks, pavyzdžiui, yra prie Platelių įsikūrusio Šaltojo karo muziejaus, kuriame Vakarų šalių lankytojai sužino, kad iš šios vietos į jų valstybes buvo nukreiptos sovietų raketos, pagrindinis uždavinys. Fizinis buvimas vietoje padeda susidaryti ir aiškesnį jos santykio su kitomis vietomis, regionu ar valstybe vaizdą. Tačiau yra pastebėtas ir reiškinys, kai nuotolis gali sukurti klaidingą išpūdį apie problemas, kurios iš arti gali atrodyti mažesnės (arba didesnės), nei yra iš tikrųjų. Galiausiai vadybiniai sprendimai, tam

⁷³ Žr. David Uzell and Roy Ballantyne, *Heritage that Hurts. Interpretation in a Postmodern World. The Heritage Reader*. Ed. by G. Fairclough, R. Harrison, J. H. Jameson Jr. and J. Schofield. London, Routledge, 2008, p. 502–509.

tikri pasirinkti būdai perteikti paveldą neišvengiamai darys didžiulę įtaką ir vietos interpretacijai. Tai svarbu archeologinėms rekonstrukcijoms, aktualizuojančioms jų „tikroviškumo“ problemą, ir ypač smurto paveldo vietovėms, kurios interpretatoriams iškelia dilemą – papasakoti jų istoriją „kaip iš tikrųjų buvo“, be pagražinimų ir cenzūros, ar švelnesnę jos versiją, prisitaikant prie lankytojų, kurių nenorėtų pernelyg išgąsdinti ar bauginti, lūkesčių tiesiog smagiai ir įdomiai praleisti laisvalaikį.

Žinoma, „atminties vietos“ – muziejai, memorialai, paveldo centrai ir t. t. – kartu inspiruoja ir vietos atmintį⁷⁴, kuri gali būti ir neprognozuojama, ir sukelti nenumatytų pasekmių vietos pajautai. Pasak P. Connerton, galima kalbėti apie kelių pakopų „atminties darbą“: *įkūnijimas* (gestai, judesiai, kūno padėtis, kas tampa ypač reikšminga ritualo metu⁷⁵), *kalba* (pasakojama istorija, jos tonas, emocinis registras, vertybinis pranešimas) ir *įvaizdijimas* per konkrečius daiktus ir vietas⁷⁶. Tačiau ar ryšys tarp vietos materialumo ir individualios/kolektyvinės atminties visuomet tiesioginis? Kitaip muziejai ir viešieji paminklai, skirti įamžinti konkrečius istorinius įvykius ir asmenis, tačiau pastatyti nuo jų geografiškai ir kultūriškai nutolusiose vietose, kaip antai Holokausto memorialo muziejus Vašingtone, būtų neefektyvūs, tačiau taip nėra. Kita vertus, kokią atmintį generuos autentiška vieta, kuri buvo sunaikinta, pavyzdžiui, 1989 m. nugriautos Berlyno sienos fragmentai, Bamiano budų statulos Afganistane, susprogdintos talibų 2001 m., ar tais pačiais

⁷⁴ Kad vietos generuoja atmintį, buvo seniai pastebėta. Pvz., studentai daug geriau išlaikė egzaminą auditorijoje, kurioje prieš tai jam ruošėsi. Plačiau žr. Tim Benton and Clementine Cecil, *Heritage and Public Memory. Understanding Heritage and Memory*. Ed. by Tim Benton. Manchester University Press, 2010, p. 23.

⁷⁵ Beje, ritualo ir vietos, kurioje jis atliekamas, ryšys dažnai būna tiesioginis ir itin svarbus atminties išlaikymui ir perdavimui.

⁷⁶ P. Connerton, *How Societies Remember*. Cambridge, Cambridge university Press, 1989.

metais Niujorke sunaikinti bokštai-dvyniai, t. y. vietos, kurias R. Harrisonas yra pavadinęs *nesamo* (*absent*) paveldo vietomis⁷⁷.

Žinia, turistai su lankomomis vietomis užmezga įvairialypius ryšius, nuo itin asmeniškų, egzistencinių, kada tai vieta, iš kur kilę jų protėviai, ar gimė patys, iki, atrodytų, visiškai paviršinių⁷⁸. Čia vertėtų prisiminti ir kitą dar nepakankamai pažintą reiškinį. Aplankę garsias vietas turistai linkę arba jose bandyti palikti tam tikrą savo buvimo pėdsaką (pavyzdžiui, įrėžti savo inicialus medyje ar pastato sienoje ir pan., tai dažnai balansuoja ant vandalizmo briaunos), arba „pasimti vietą su savimi“ – dažniausiai fotografijų ar suvenyrų pavidalu. Tokie suvenyrai, ypač šiais laikais išpopuliarėję magnetukai su lankytojų vietų atvaizdais, lyg M. Prousto *madeleine* išties gali tapti vietos jausmo gaivintojais. Tai mums leidžia nubrėžti „vietos algoritmą“ bandančią užčiuopti grandinę:

vedlys/gidas – vieta/įvykis – legenda – aura/atmosfera – atsiminimas/suvenyras.

Baigiamosios pastabos

Vietos dvasia – tai savitas vietovės ar miesto kultūrinio ir architektūrinio unikalumo formavimosi pagrindas. Būtent savitumas ir išskirtinumas leidžia lankytojams „identifikuoti“ vietą, o joje gyvenantiems jaustis patogiai, „namie“. Kaip matėme, „vietos dvasios“ sąvoką vartoti gana keblu. Jai artimi „vietos jausmo“ bei „vietos tapatumo“ terminai, pasak E. Relpho, galbūt būtų priimtinesni, nes leidžia tiksliau apčiuopti ir įvertinti ypatingas tiriamos vietos kokybes, darančias ją tokią išskir-

⁷⁷ Rodney Harrison, *Heritage. Critical Approaches*. London/New York, Routledge, 2013, p. 177–192.

⁷⁸ Plačiau žr. John Urry, *Consuming places*. London/New York, Routledge, 1995.

tinę⁷⁹. Galima teigti, kad vietų unikalumą, jų ypatingą aurą kuria netipiški, nestandartiniai kraštovarkos ar architektūros sprendimai ir ypač meilė kuriamo statinio aplinkai, o naikina standartizacija ir aplinkos monotonija, būdinga moderniajai statybai, beveik konvejeriniu būdu „pagaminusiai“ daugybę vienodų miestų, miestelių ir pastatų kompleksų. Kita vertus, paradoksalu, vietos dvasiaį per makdisneilendizaciją naikina ir nūnai išplitęs *viėtų įvaizdžių* komercinis tiražavimas.

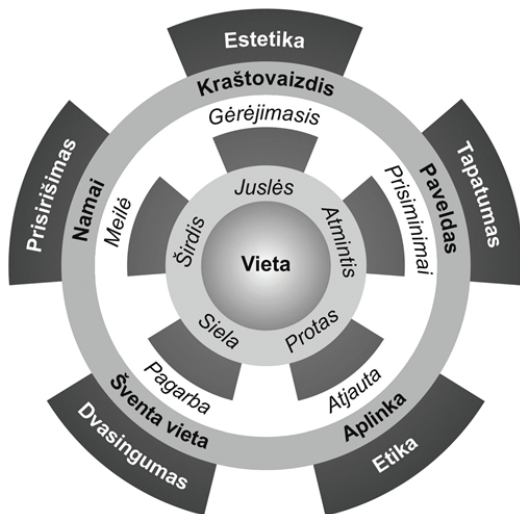
Vietos jausmas yra sinestetinis, apimantis pojūčius, jausmus, mintis, atmintį, judėjimą, vaizduotę ir intuciją. Žmonės jį patiria skirtingai, priklausomai nuo šių juslių jautrumo. Vienu vietos jausmas menkiau išlavėjęs, kitų – stipriau, todėl vieniems vietos, kuriose jie būna ar gyvena, jų savijautai neturės didesnės reikšmės, o kitiems tai bus labai svarbus, ar net gyvenimo kokybę lemiantis kriterijus. Esama profesijų, kaip antai architekto, geografo, archeologo ir t. t., kurioms reikia smarkiai išugdyto vietos jausmo, kurį net būtų galima pavadinti septintąja jusle.

Savo ruožtu „vietos tapatumo“ jausmas veda prie kitos – „priklausomybės vietai“ – kategorijos, glaudžiai susijusios su tam tikra realia ar „įsivaizduojama“ bendruomene (B. Andersono vartojama prasme). Čia išsiskiria vietos kaip patiriama fizinė ir emocinė tikrovė ir vietos kaip simbolinė erdvė – pavyzdžiui, „tėviškė“ ar „tėvynė“. Dėl jų daugiaprasmiškumo ir įvairialypiškumo vietos jausmą ir vietos tapatumą plačiai analizuoja literatūra, humanistinės geografijos, istorinės ekologijos, architektūros, kraštovaizdžių dizaino, teritorinio ir miestų planavimo, paveldosaugos, turizmo atstovai.

Tad vietos dvasia randasi tiek iš joje esančių fizinių gamtos ar kultūros elementų ypatybių, tiek iš jų stebinčiojo tapatumo jausmo, psicholo-

⁷⁹ Edward Relph, *Spirit of Place and Sense of Place in Virtual Reality*. *Techné: Research in Philosophy and Technology*, 2007, vol. 10, no. 3. Prieiga per internetą: <<http://scholar.lib.vt.edu/ejournals/SPT/v10n3/relph.html>>.

ginės būsenos, nuotaikos ir kultūrinio jautrumo. Kadangi šie elementai yra kintantys, tai ir vietos dvasia ilgainiui gali nepastebimai arba radikalčiai pakisti, o į tai turi atsižvelgti konkrečiose vietovėse dirbantys architektai, planuotojai ar kraštovaizdžio architektai. Tad ryšys tarp vietos ir grupinio tapatumo, įvairiaspalvis, daugiaprasmiškas ir pasireiškiantis daugeliu lyg-

Vietos dvasios „mandala“⁸⁰

Apibendrinant galima teigti, kad *genius loci* sąvoka patyrė keletą radikalių virsmų, glaudžiai susijusių su Vakarų civilizacijos kultūrinių-istorinių kategorijų kaita. Palaipsniai ar staigūs gyvenamosios aplinkos pokyčiai ypač paskatindavo diskutuoti apie poreikį išsaugoti vietos dvasią kontekstuose, kuriuose būdavo išvelgiama jai kylanti didžiausia grėsmė. Tad nūdienė dialoginė paveldo samprata dėl jos jautrumo spe-

menų, kūrė ir tebekuria sudėtingą ribų ir sienų, simbolinių erdvių ir vietų geografiją.

Vietos yra intertekstinės, reprezentacijos lygmeniu jos generuoja prasmes pagal tam tikrą semiotinę sistemą ir tvarką, todėl gali būti laikomos prasių tinklo mazgais.

⁸⁰ Schema sudaryta remiantis John D. Porteous, *Environmental Aesthetics: Idea, Politics and Planning*. London/New York, Routledge, 1996, p. 9. Autorės papildyta „atminties“ sandu.

cifiniam bendruomenių ir individų santykiui su žeme, gamta ar miestu, galėtų tapti naująja *genius loci* pajautos inspiracija ar bent jau viltingu jos aktyvinimo ženklu.

Autorė nuoširdžiai dėkoja Živilei ir Linui Mikailoms už suteiktą galimybę publikuoti jų kelionių foto įspūdžius.

Šaltiniai ir literatūra

ADKINS Lesley and ATKINS Roy A., *Handbook to Life in Ancient Rome*.

Facts on File Library of World History, 2004. 465 p.

AHMAD Yahaya, The Scope and Definitions of Heritage: From Tangible to

Intangible. *International Journal of Heritage Studies*. 2006, vol. 12, no. 3,

p. 292–300.

ALEXANDER Christopher, *The Timeless Way of Building*. Oxford Univer-

sity Press, 1979. 552 p.

ANACKER Shonin, Geographies of Power in Nazarbayev's Astana. *Eurasian*

Geography and Economics. 2004, No. 7, p. 515–533.

ASHWORTH G. J., The Conserved European City as Cultural Symbol: The

Meaning of the Text. *Modern Europe. Place, Culture and Identity*. Ed. by

Graham, B. London, Arnold, 1998, p. 261–286.

AUERBACH Jeffrey, The Picturesque and the Homogenisation of Empire.

The British Art Journal. 2004, vol. V, no. 1, p. 47–54.

AUGÉ Marc, *Non-places: Introduction to the Anthropology of Supermoder-*

nity. London, Verso, 1995. 122 p.

BAKER Alan R. H., Introduction: On Ideology and Landscape. *Ideology and*

Landscape in Historical Perspective. Ed. by A. R. H. Baker and G. Biger.

Cambridge University Press, 2006, p. 1–14.

- BAUMAN Zygmunt, *Globalizacija. Pasekmės žmogui*. Vilnius: Strofa, 2002. 207 p.
- BENTON Tim CECIL Clementine, Heritage and Public Memory. *Understanding Heritage and Memory*. Ed. by Tim Benton. Manchester University Press, 2010, p. 7–43.
- BERESNEVIČIUS Gintaras, Gediminas ir Lizdeika. *Miestelėnai. „Tauros“ almanachas*. Vilnius: Taura, 1991, p. 85–92.
- BEVAN Robert, *The Destruction of Memory. Architecture at War*. London, Reaktion books, 2007. 240 p.
- CANTER David, *The Psychology of Place*. London, Architectural Press, 1977. 198 p.
- CONNERTON P., *How Societies Remember*. Cambridge, Cambridge university Press, 1989. 121 p.
- CORSANE Gerard, DAVIS Peter, MURTAS Donatella, Place, Local Distinctiveness and Local Identity: Ecomuseum Approaches in Europe and Asia. *Heritage and Identity. Engagement and Demission in the Contemporary World*. Ed. by M. Anico and E. Peralta. London, Routledge, 2009, p. 47–62.
- COSGROVE Denis, Prospect, Perspective and the Evolution of the Landscape Idea. *Transactions of the Institute of British Geographers, New Series*. 1985, vol. 10, no. 1, p. 45–62.
- ČEPAITIENĖ Rasa, Autoritarizmas ir urbanistika: Vidurio Azijos valstybių atvejis. *Miestų praeitis*, 2012, nr. 3. <<http://www.istorija.lt/html/mts/mp3/scr/01.htm>>.
- Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770–1945). Texts and Commentaries*. Vol. II. National Romanticism – the Formation of National Movements. Ed. by B. Trencsényi and M. Kopeček. Budapest, CEU Press, 2007. 498 p.

- Dydis – dar ne viskas: juodoji dangoraizių pusė. *Delfi*. <<http://www.delfi.lt/news/daily/world/dydis-dar-ne-viskas-juodoji-dangoraiziu-puse.d?id=62277769#ixzz37d9us8Wo>>.
- DONOVAN Andrea Elizabeth, *William Morris and the Society for the Protection of Ancient Buildings*. New York, Routledge, 2008. 178 p.
- DUNCAN James S., JOHNSON Nuala C., SCHEIN Richard H., Introduction. *A Companion to Cultural Geography*. Ed. by J. S. Duncan, N. C. Johnson and R. H. Schein, p. 1–8.
- EDENSOR Tim, *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Oxford, Berg, 2002. 224 p.
- FAIRCLOUGH Graham, New Heritage, an Introductory Essay – People, Landscape and Change. *The Heritage Reader*. Ed. by G. Fairclough, R. Harrison, J. H. Jameson Jr. and J. Schofield. London, Routledge, 2008, p. 297–312.
- GINSBERG Robert, *The Aesthetics of Ruins*. Amsterdam–New York, Rodopi, 2004. 538 p.
- HARRISON Rodney, *Heritage. Critical Approaches*. London, Routledge, 2013. 268 p.
- HARVEY David, *The Condition of Postmodernity*. Oxford, Blackwell, 1989. 392 p.
- HIRSCH Eric, Introduction. Landscape between Place and Space. *The Anthropology of Landscape. Perspectives on Places and Spaces*. Ed. by E. Hirsch and M. O’Hanlon. Oxford, Clarendon Press, 1995, p. 1–30.
- Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*. Ed. by N. S. Price, M. Kirby Talley Jr. and A. Melucco Vaccaro. Los Angeles, The Getty Conservation Institute, 1996, p. 365–421.
- JAMESON Fredric, *Kultūros posūkis. Rinktiniai darbai apie postmodernizmą (1983–1998)*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002. 231 p.

- JOKILEHTO Jukka, *A History of Architectural Conservation*. Butterworth Heinemann, 1999, p. 101–212. 368 p.
- JOKILEHTO Jukka, On Definitions of Cultural Heritage, *ICOMOS ICLAFI E-Journal*, 2009, First issue, p. 4–26.
- LYNCH Kevin, *The Image of the City*. Cambridge MA, MIT Press, 1960. 194 p.
- LYNCH Kevin, *What Time is This Place?* Cambridge MA, MIT Press, 1976. 277 p.
- NORBERG-SCHULZ Christian, *Genius loci. Towards a Phenomenology of Architecture*. New York, Rizzoli, 1980. 213 p.
- NORBERG-SCHULZ Christian, The Phenomenon of Place. *Architectural Association Quarterly*. 1976, no. 4, p. 414–427.
- OLSON Elizabeth, HOPKINS Peter, KONG Lily, Introduction – Religion and Place: Landscape, Politics and Piety. *Religion and Place: Landscape, Politics and Piety*. Ed. by E. Olson, P. Hopkins, L. Kong, Springer, 2013, p. 1–20.
- OSBORNE Brian S., Interpreting Nation's Identity: Artists as Creators of National Consciousness. *Ideology and Landscape in Historical Perspective*. Ed. by A. R. H. Baker and G. Biger. Cambridge University Press, 2006, p. 230–254.
- PETTO Christine M., Semblance of Sovereignty: Cartographic Possession in Map Cartouches and Atlas Frontispieces of Early Modern Europe. *Symbolic Landscapes*. Ed. by G. Backhaus and J. Murungi. Springer, 2009, p. 227–250.
- PETZET Michael, *International Principles of Preservation*. Bäßler, 2009. 108 p.
- PLATONAS, *Sokrato apologija*. Vilnius: Aidai, 2009. 304 p.
- POISSON Olivier, Pour une histoire des monuments historiques, *Domestiquer l'histoire, Ethnologie des monuments historiques* (sous la dir. de

- Daniel Fabre), Collection Ethnologie de la France, cahier 15. Paris, Editions de la Maison des sciences de l'homme, 2000, p. 169–180.
- PORTEOUS John D., *Environmental Aesthetics: Idea, Politics and Planning*. London, Routledge, 1996. 312 p.
- POŠKAITĖ Loreta, Šintoizmas. *Religijų istorijos antologija. III dalis. Konfucianizmas, Daoizmas, Šintoizmas*. Vilnius: Vaga, 2002, p. 143–147.
- Quebec Declaration on the Preservation of the Spirit of Place. Adopted at Québec, Canada, October 4th 2008. <<http://www.icomos.org/en/about-icomos/governance/general-information-about-the-general-assembly/16th-general-assembly-quebec-2008>>.
- Religion in Archaic and Republican Rome and Italy. Evidence and Experience*. Ed. by E. Bispham and Ch. Smith. Edinburgh University Press, 2014. 214 p.
- RELPH Edward, *Place and Placelessness*. London, Pion, 1976. 156 p.
- RELPH Edward, Spirit of Place and Sense of Place in Virtual Reality. *Techné: Research in Philosophy and Technology*, 2007, vol. 10, no. 3. <<http://scholar.lib.vt.edu/ejournals/SPT/v10n3/relph.html>>.
- RIEGL Alois, The Modern Cult of Monuments: Its Character and Its Origin. *Oppositions*. 1982, vol. 25, p. 21–51.
- RITZER George, LISKA Allan, McDisneyisation and „Post-Tourism“. Complementary Perspectives on Contemporary Tourism. *Touring Cultures. Transformations of Travel and Theory*. Ed. by Ch. Rojek and J. Urry. London, Routledge, 1997, p. 96–112.
- ROSE D., SMITH D., WATSON C., *Indigenous Kinship with the Natural World*. Sydney, NSW National Parks and Wildlife Service, 2003. 104 p.
- RUSKIN John, *Lectures on Landscape*. Dodo Press, 2007.
- SAUER Carl O., *The Morphology of Landscapes*. University of California Press, 1925. 48 p.
- SAMALAVIČIUS Almantas, *Miestas ir protas. Urbanistinės teorinės refleksijos XX a. Vakaruose*. Vilnius, Technika, 2013. 158 p.

- SHIELDS Rob, *Places on the Margins. Alternative Geographies of Modernity*. London, Routledge, 1991. 352 p.
- SMITH Anthony D., *National Identity*. London, Penguin, 1991. 226 p.
- SMITH Bernard, *European Vision and the South Pacific*. Yale University Press, 1985. 370 p.
- SOJA Edward W., *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Oxford, Blackwell Publishing, 1996, 352 p.
- STEELE Fritz, *Sense of Place*. Massachusetts, CBI Publishing Company, 1981. 216 p.
- SUNY Ronald G., *Looking Towards Ararat: Armenia in Modern History*. Bloomington, Indiana University Press, 1993. 289 p.
- The Burra Charter. The Australia ICOMOS Charter for Places of Cultural Significance* <<http://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>>.
- TOMLINSON John, *Globalizacija ir kultūra*. Vilnius: Mintis, 2002. 254 p.
- TUAN Yi-Fu, *Topophilia: A Study of Environmental Perceptions, Attitudes, and Values*. New Jersey, Prentice-Hall, 1974. 999 p.
- URRY John, *Consuming places*. London/New York, Routledge, 1995. 272 p.
- UZELL David and BALLANTYNE Roy, Heritage that Hurts. Interpretation in a Postmodern World. *The Heritage Reader*. Ed. by G. Fairclough, R. Harrison, J. H. Jameson Jr. and J. Schofield. London, Routledge, 2008, p. 502-509.
- VASTOKAS J. M., VASTOKAS R. K., *Sacred Art of the Algonkians: A Study of the Peterborough Petroglyphs*. Peterborough, Mansard Press, 1973. 164 p.
- Witchcraft and Magic in Europe: Ancient Greece and Rome. *Witchcraft and Magic in Europe*. Ed. by B. Ankarloo, S. Clark. Vol. 2. University of Pennsylvania Press, 1999. 395 p.

- WRIGHT Gwendolyn, Cultural History: Europeans, Americans, and the Meanings of Space. *Journal of the Society of Architectural Historians*. 2005, Vol. 64, No. 4, p. 436.
- Writing Worlds: Discourse, Text and Metaphor in the Representation of Landscape*. Ed. by T. J. Barnes and J. S. Duncan, London, Routledge, 1992. 296 p.
- ZAWADZKA D., The Peterborough Petroglyphs. Kinooomaagewaabkong: Confining the Spirit of Place. *16th ICOMOS General Assembly and International Symposium 'Finding the Spirit of Place – Between the Tangible and the Intangible'*, 29 sept. – 4 oct 2008. Quebec, Canada.
- БАЛЪЯН К. В., Советская архитектура Армении: две концепции развития. *Архитектура сталинской эпохи. Опыт исторического осмысления*. Москва, КомКнига, 2010, с. 226–236.
- КИЯНЕНКО К., О феномене, структуре и духе места у К. Норберг-Шульца. *Архитектурный вестник*, 2008, No. 3 (102). <<http://archvestnik.ru/ru/magazine/av-3-102-2008/o-fenomene-strukture-i-dukhe-mesta-u-knorberg-shultsa>>.
- ЛАЗАРЕВ В., Во имя жизни. *Наше наследие*. 1989, No. 2, с. 143–149.
- ЛЕВИНТОВ А. Е., Гений места, совесть места, проклятые места. *Лабиринт*. 2013, № 3, с. 88–96.
- ШЛЁНСКИЙ Д., БРАСЛАВЕЦ А., *Андреевский спуск. Его история и путеводитель по Музею Одной Улицы*. Львов–Киев, Издательство «Центр Европы», 2007. 159 с.

Rasa Čepaitienė

The Local Spirit: Taming or Hunting?

Summary

The visual and symbolic landscape has special locations the attraction or mystery of which, or the fear they give rise to, have always made it possible to relate them to the actions of otherworldly good and evil spirits. The paper discusses the multi-faceted and polysemous links of the phenomenon of the 'spirit of the place' with different cultural, anthropological and philosophical contexts.

The paper opens with the analysis of the archaic Roman phenomenon of *genius loci*, which actually reflected the antique religious worldview. It is also compared with the feeling of the sacrality of a location in other traditional cultures which allowed some of them to be seen as hierophanies, and others, on the contrary, as cursed and demonic, and therefore forbidden places.

Rapid processes in the change of the living environment, which had begun under the impact of modernization and were inspired by industrialization, urbanization and the secularization of society, had a strong effect on the revival of the 'spirit of the place' in modern times. The romantic reaction to these processes, which were ruining and traumatizing traditional way of living and environment triggered bringing back to memory the term of *genius loci*. However, romanticists perceived it more like the catalyst of going back to the state of culture which was supra-temporal, pure and untouched by civilization, than one of the

attributes of the temporality and historicity of those locations. In this respect the romantic approach differed from both the archaic and from the contemporary postmodern approach which, taking into account the accelerating processes of dehumanization, standardization and commoditization of locations, emphasizes the need to take care of the preservation of their distinctive nature and special atmosphere. This premise has been established in international documents on heritage protection.

Preserved by traditional societies, the holistic approach to the living environment that connects people and animals, land and culture could be the essential source of revival of 'the sense of location' and 'the identity of place' in the conditions of the 'displacement' brought about by globalization.

The new, dialogic, notion of the heritage makes it possible to transcend the dichotomies of nature/culture, material/immaterial values, and experts/society that have been established in postmodern heritage protection, thus qualitatively updating the category of *genius loci* and turning it into one of the essential components of heritage protection, ecology, architecture, and landscape management.